

wetenschappelijk bureau voor
onderzoek, expertise en advies
op het gebied van leefwijzen,
verslaving en daaraan gerelateerde
maatschappelijke ontwikkelingen

Anders uit de schulden: wat werkt voor mensen met een verslaving?

Barbara van Straaten
Gerda Rodenburg
Dike van de Mheen

Colofon

Anders uit de schulden: wat werkt voor mensen met een verslaving?

Auteurs:

Barbara van Straaten

Gerda Rodenburg

Dike van de Mheen

Met dank aan de mensen met schulden en een verslaving en de professionals die met ons hebben meegedacht en over hun ervaringen en visie hebben verteld.

Dit onderzoek is gefinancierd door de Stichting Volksbond Rotterdam

Rotterdam, maart 2016

Het onderzoeksinstituut IVO werkt op een enthousiaste manier samen met opdrachtgevers aan het beantwoorden van vragen rondom leefstijl, verslaving en zorg. Het verbeteren van de situatie van kwetsbaren in de maatschappij speelt daarbij een belangrijke rol.

IVO Instituut voor Onderzoek naar Leefwijzen en Verslaving

Heemraadssingel 194

3021 DM Rotterdam

T +31 10 425 33 66

E secretariaat@ivo.nl

W www.ivo.nl

“Schuldenvrij is gewoon....zo mooi.”

(geïnterviewde volwassene met schulden en een drugsverslaving)

Inhoud

1	Achtergrond	5
1.1	Leeswijzer	7
2	Opzet van het project	8
2.1	Literatuuronderzoek en documentanalyse	8
2.2	Interviews	8
2.2.1	Interviews met mensen met schulden en een verslaving	8
2.2.2	Interviews met experts	8
2.3	Expertmeeting	9
2.4	Analyse	9
3	Resultaten van interviews met mensen met schulden en een verslaving	10
3.1	Kenmerken van respondenten met schulden en een verslaving	10
3.2	De relatie tussen schulden en verslavingsproblematiek	11
3.2.1	Ontstaan van de schulden	11
3.2.2	Wederkerige invloed van schulden en verslaving	11
3.3	Wat werkt volgens mensen met schulden en een verslaving?	13
3.4	Specifiek voor mensen met schulden en een verslaving?	15
4	Resultaten van interviews met experts	16
4.1	Reflectie door experts op resultaten uit interviews met mensen met schulden en een verslaving	16
4.2	De relatie tussen schulden en verslaving	16
4.3	Knelpunten in het huidige aanbod	17
4.4	Effectieve elementen van een werkzame interventie	18
4.5	Specifiek voor mensen met schulden en een verslaving?	20
5	Resultaten uit de literatuur	21
5.1	Aanbevelingen en effectieve elementen	21
5.2	Specifiek voor mensen met schulden en een verslaving?	22
5.3	Ontwikkelingen met betrekking tot het systeem en wet- en regelgeving	22
6	Overzicht van veelbelovende schuldinterventies	24
6.1	Een goede aansluiting bij mensen met schulden en een verslaving	25
6.2	Eigen kracht versterken	27
6.3	Inzet van sociaal netwerk of vrijwilligers	28
6.4	'Ontzorgen' van mensen met schulden en een verslaving	29
7	Samenvatting verslag expertmeeting	30
8	De beoogde interventie	31
9	Samenvattende conclusies	33
	Referenties	34
	Bijlage 1 Geïnterviewde experts	36
	Bijlage 2 Overige interventies	37
	Bijlage 3 Deelnemers expertmeeting	39

1 Achtergrond

'*Verslaafden blijven met schulden zitten*', kopte de Volkskrant eind 2014 (Volkskrant, 2014). Dit bleek uit onderzoek van de Hogeschool Utrecht naar klanten van de verslavingsreclassering (Jungmann, Menger, Anderson, & Stam, 2014). Hun schuld van gemiddeld 23.000 euro en een inkomen rond bijstandsniveau zorgt bij hen voor een uitzichtloze schuldsituatie. Zij staan wat betreft financiële problemen niet alleen: bijna 1 op de 5 huishoudens in Nederland heeft te maken met risicovolle of problematische schulden (Westhof & De Ruig, 2015). In 2014 meldden zich 92.000 mensen bij de schuldhulpverlening, dat zijn 3000 aanmeldingen meer dan het jaar daarvoor, en meer dan een verdubbeling ten opzichte van 2008. De gemiddelde schuld steeg van 37.700 euro in 2013 naar 38.500 euro in 2014 (NVVK, 2015).

Schulden en verslaving

Recent onderzoek van de gemeente Rotterdam naar 500 mensen met een dossier bij Fonds Bijzondere Noden Rotterdam en de Kredietbank Rotterdam liet zien dat ongeveer een vijfde van deze groep kampt met verslavings- of gedragsproblemen (Moors & Libregts, 2015). Uit eerder onderzoek van het IVO naar de schuldenlast van drugsgebruikers in Rotterdam wordt geconcludeerd dat bijna elke gebruiker schulden heeft en dat de schuldsituaties van gebruikers vaak complex zijn (Van der Poel, Masic, Barendregt, & Van der Mheen, 2003). Schulden zijn bij hen ontstaan door de verslaving en de leefstijl die dat met zich meebrengt. De relatie tussen schulden en verslaving kan echter ook de andere kant op gaan: het ervaren van financiële druk kan bijvoorbeeld leiden tot meer zwaar alcoholgebruik en roken (Shaw, Agahi, & Krause, 2011). Onder rokers bleek de kans om succesvol te stoppen kleiner en de kans op terugval groter bij financiële stress (Siahpush & Carlin, 2006). Onderzoek onder mensen met een verslaving laat zien dat het hebben van schulden hun situatie zeer nadelig beïnvloedt. Zo zorgen schulden bij cliënten van de verslavingsreclassering bijvoorbeeld voor een groter risico op recidive (Jungmann et al., 2014). Tot slot kunnen onderliggende (gedrags)problemen bestaan die zowel bijdragen aan de verslaving als aan de schulden. Onderzoek toonde bijvoorbeeld aan dat lage zelfbeheersing een voorspeller is voor zowel financiële problemen als verslavingsproblematiek (Moffitt et al., 2011).

Er zijn de afgelopen jaren diverse rapporten verschenen over mensen met (problematische) schulden, maar aan de groep mensen met schulden én een verslaving wordt zeer beperkt aandacht besteed. Dit rapport stelt deze groep juist centraal en focust daarbij op potentiële oplossingsrichtingen. Ook komen mensen met deze problematiek zélf aan het woord: zij denken mee over de oplossingsrichtingen.

De huidige schuldhulpverlening voldoet vaak niet

Voor mensen met problematische schulden is een schuldregeling met kwijtschelding vaak de enige manier waarmee zij op afzienbare termijn uit de schulden kunnen komen. Een schuldregeling is een regeling die over het algemeen drie jaar duurt, waarin de schuldenaar een minimaal bedrag aan leefgeld krijgt en waar de rest van het inkomen wordt gebruikt om schulden af te betalen. Na drie jaar wordt het nog openstaande schuldbedrag kwijtgescholden, waarna de schuldenaar schuldenvrij is. Zie kader 1 voor een korte omschrijving van de belangrijkste soorten gemeentelijke of wettelijke schuldhulp en -regelingen.

Kader 1. De belangrijkste soorten gemeentelijke of wettelijke schuldhulp en -regelingen.

Minnelijke schuldregeling

Bij een minnelijke schuldregeling berekent de schuldhulpverlener welk bedrag voldoende is om de vaste lasten te betalen en te leven op bijstandsniveau. Het inkomen boven dit bedrag wordt over een periode van drie jaar aangeboden aan de schuldeisers. Als alle schuldeisers akkoord gaan met het voorstel komt de minnelijke schuldregeling tot stand. De minnelijke schuldregeling kent 2 vormen:

schuldsanering: aan de cliënt wordt een saneringskrediet verstrekt. De schuldeisers krijgen ineens het bedrag uitgekeerd waar ze mee akkoord zijn gegaan en de cliënt betaalt het krediet in 3 jaar terug.

schuldbemiddeling: de cliënt reserveert maandelijks al het inkomen boven het inkomen op bijstandsniveau. De schuldeisers krijgen na een periode van 3 jaar het bedrag uitgekeerd waar ze mee akkoord zijn gegaan.

Wettelijke schuldsaneringsregeling (WSNP)

Als het niet mogelijk is om met de schuldeisers tot een afspraak te komen voor een minnelijke schuldregeling, kan iemand worden doorverwezen naar de wettelijke schuldsaneringsregeling (WSNP). De cliënt moet dan bij de rechtbank verschijnen. De rechtbank beslist vervolgens of iemand in aanmerking komt. De rechter kan schuldeisers verplichten om mee te werken. Na een periode van 3 tot maximaal 5 jaar worden resterende schulden kwijtgescholden.

Budgetbeheer

Het laten beheren van geld volgens een vastgesteld budget. Er wordt gezorgd dat de cliënt niet meer uitgeeft dan er binnenkomt, doordat van het inkomen de vaste lasten worden betaald en er geld gereserveerd wordt voor onvoorziene omstandigheden en/of aflossing aan de schuldeisers. Een deel van het geld krijgt de cliënt om van te leven. Het aantal vaste lasten dat wordt beheert verschilt van bijvoorbeeld alleen de huur (Budgetbeheer Basis) tot alle rekeningen (Budgetbeheer Totaal).

Beschermingsbewind

Als de lichamelijke of geestelijke toestand verhindert dat iemand zelf zijn geld beheert, kan een bewindvoerder die verantwoordelijkheid op zich nemen. Een door de kantonrechter toegewezen bewindvoerder verzorgt dan de financiën.

Er wordt in een schuldregeling veel inspanning gevraagd van de schuldenaar. Mensen moeten gedurende drie jaar van een minimaal bedrag leven en geen nieuwe schulden maken voordat de restschuld wordt kwijtgescholden. Er wordt dus langetermijnvisie gevraagd. Voor een deel van de mensen is dit niet haalbaar, en zeker voor mensen met een verslaving kan dit een groot obstakel zijn. Bekend is dat bijna een derde van de mensen die in een schuldregeling komen tussentijds uitvalt (NVVK, 2015). Een theorie over schaarste, gepubliceerd in het wetenschappelijke tijdschrift Science (Shah, Mullainathan, & Shafir, 2012), biedt hiervoor een mogelijke verklaring. Deze theorie stelt dat schaarste, zoals armoede ('financiële schaarste'), veel cognitieve en mentale kracht ('bandbreedte') opslokt, wat leidt tot onverstandige beslissingen en kortetermijndenken. Daarbij komt er voor mensen met een verslaving nog bij dat zij doorgaans al andere afwegingen maken, waarbij het verkrijgen van het middel – een zeer korte termijn doel - vaak voorop staat. Ook hebben verslaafden vaker schulden bij het Centraal Justitieel Incassobureau (CJIB). Als deze schulden niet kunnen worden voldaan, kan de cliënt in hechtenis worden genomen. Omdat de uitkering dan gestopt wordt, ontstaan nieuwe of extra betalingsproblemen zoals ten aanzien van huur, energie en zorgpremie. Daarnaast komen zij met CJIB-schulden minder in aanmerking voor bepaalde vormen van schuldhulp. Gemeenten hanteren vaak uitsluitingscriteria voor schuldregelingen, zoals: recent nieuwe schulden gemaakt, geen overzicht van de crediteuren waar men schulden heeft en openstaande CJIB-boetes. Het hebben van een actieve verslaving en daar niet voor onder behandeling zijn is voor diverse gemeenten ook een

uitsluitingsgrond. Zo staat er in de beleidsvoorschriften van de gemeente Amsterdam: *‘Een nog actuele verslaving is een afwijzingsgrond voor schuldhulpverlening. Nadat de klant zich onder behandeling heeft gesteld kan hij zich opnieuw aanmelden.’* (Beleidsvoorschriften Werk, Participatie en Inkomen, gemeente Amsterdam). Met name de meest kwetsbare groepen, zoals mensen met een verslaving of reclasseringscliënten, lijken dus slecht terecht te kunnen bij de reguliere schuldhulpverlening door de toelatingseisen.

Wat is nodig voor mensen met schulden en een verslaving?

Met enige regelmaat wordt bericht over nieuwe projecten en experimenten rondom schuldenproblematiek. Deze plannen bieden vaak potentiële oplossingsrichtingen, en mogelijk ook voor specifieke kwetsbare groepen zoals mensen met een verslaving. Een overzicht van dit soort plannen en interventies met potentie voor de doelgroep van mensen met schulden en een verslaving mist, alsmede inzicht in potentieel effectieve elementen van interventies. Kortom: welk type interventie gericht op schulden is voor mensen met schulden en een verslaving veelbelovend?

Het doel van het project is drieledig:

1. Het in kaart brengen van de kenmerken en problematiek twee subgroepen van mensen met schulden en een verslaving om zo aan de diversiteit van verslavingen tegemoet te komen: a) mensen met middelenproblematiek (alcohol/drugs); b) mensen met gokverslaving;
2. Het in kaart brengen van vernieuwende interventies en oplossingsrichtingen voor schuldenproblematiek bij mensen met een verslaving, met aandacht voor (kosten)effectiviteit, uitvoerbaarheid, ethiek en het langetermijneffect (voorkomen van terugval in schulden) van de interventies;
3. Uitwerken in concrete plannen van mogelijke interventies voor mensen met schulden en verslavingsproblematiek.

1.1 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we de opzet van dit project. In de hoofdstukken 3 t/m 5 volgen de resultaten. Aan het eind van elk resultatenhoofdstuk volgt een paragraaf waarin we reflecteren op de bevindingen en ingaan op de vraag in hoeverre de resultaten specifiek zijn voor mensen met schulden en een verslaving in vergelijking met mensen met schulden en geen verslaving. In hoofdstuk 6 beschrijven we enkele potentieel effectieve interventies voor mensen met schulden en een verslaving. Een samenvatting van het verslag van de expertmeeting wordt gegeven in hoofdstuk 7. In de hoofdstukken 8 en 9 geven we een aanzet voor een interventie en volgen samenvattende conclusies.

2 Opzet van het project

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe dit project is opgezet en uitgevoerd.

2.1 Literatuuronderzoek en documentanalyse

Relevante informatie uit documenten over vernieuwende interventies, lopende of afgeronde experimenten en andere oplossingsrichtingen voor schuldenproblematiek is verzameld en geanalyseerd. Hierbij zijn onderzoeksrapportages, maar ook krantenberichten en interne stukken (memo's, beleidsdocumenten) betrokken. We hebben voornamelijk gezocht via Google, Twitter, Google Scholar, websites van Hogescholen en relevante instanties zoals het NIBUD en Movisie en de website www.effectieverschuldhulp.nl. Zoektermen die zijn gebruikt zijn o.a.: schulden; schuldenproblemen; financiële problemen; schulden en verslaving; en oplossen schulden.

2.2 Interviews

2.2.1 Interviews met mensen met schulden en een verslaving

We interviewden mensen die zelf schulden hebben en ofwel een middelenverslaving ofwel een gokverslaving. We maakten binnen deze twee groepen onderscheid tussen jongeren en volwassenen. Om inzicht te krijgen in de twee verschillende subgroepen (alcohol/drugs en gokken) en ook het cliëntperspectief op schulden te kunnen meenemen, zijn diepte-interviews met 16 mensen met schulden uit de verschillende subgroepen gehouden. Deze respondenten zijn op verschillende manier geworven. De jongeren en volwassenen met een middelenverslaving en schulden zijn geworden via de verslavingszorg (Bouman GGZ en Youz), een opvanginstelling (CVD) en met behulp van ons netwerk van cliëntvertegenwoordigers. De volwassenen met een gokverslaving en schulden zijn geworven in een zelfhulpgroep voor gokkers (Anonieme Gokkers Omgeving Gokkers (AGOG)).

Vooraf aan elk interview tekende de respondent een toestemmingsverklaring. Na afloop van het interview ontving de respondent 25 euro vergoeding. De topics die in de vragenlijst centraal stonden, waren:

- het middelengebruik (welk middel) of gokken
- de schulden (hoogte schulden, bronnen schuld)
- de relatie tussen het middelengebruik/gokken en de schulden
- hulp bij schulden (verbeterpunten huidige hulp, oplossingsrichtingen)

Alle interviews zijn opgenomen met een digitale geluidsrecorder en van elk interview is een verslag gemaakt.

2.2.2 Interviews met experts

Er zijn 10 interviews gehouden met schulden-experts (onderzoekers, projectleiders en professionals die werkzaam zijn in de (verslavings)zorg). De experts zijn zo geselecteerd dat schuldenproblemen bij mensen met een verslaving vanuit verschillende kanten belicht worden. Ze zijn benaderd op basis van relevante onderzoeken waaraan zij hebben meegewerkt of relevante projecten waarbij zij betrokken zijn. Daarnaast vonden we het van belang dat we zowel experts spraken uit de verslavingszorg, uit de schuldhulpverlening en vanuit het cliëntperspectief. We hebben hen deels geworven via ons netwerk en deels door het nagaan van auteurs van relevante rapporten en onderzoeken.

In bijlage 1 worden de geïnterviewde experts genoemd.

De topics die in de vragenlijst centraal stonden, zijn:

- verklaringen voor de combinatie schulden en verslavingsproblematiek;

- interventies voor mensen met schulden en verslavingsproblematiek (knelpunten huidige interventies, veelbelovende voorbeelden, elementen van een goede interventie); en
- reactie op bevindingen van de interviews met mensen met schulden en een verslaving.

Alle interviews zijn opgenomen met een digitale geluidsrecorder en van elk interview is een verslag gemaakt.

2.3 Expertmeeting

De resultaten van de interviews en het literatuuronderzoek en de ideeën voor een mogelijke interventie voor mensen met schulden en verslavingsproblematiek zijn gepresenteerd tijdens een expertmeeting. Deze meeting gaf input voor het aanscherpen van de ideeën voor een interventie. Daarnaast beogen we een vervolg te geven aan dit project met medewerking van één of meerdere partijen die bij deze expertmeeting betrokken waren. Bij deze meeting waren 7 experts aanwezig vanuit de Gemeente Rotterdam, de Tweede Kamer, Stichting Volksbond Rotterdam, Stichting De Verre Bergen, Antes en een ervaringsdeskundige.

2.4 Analyse

Geluidsopnamen zijn gebruikt om de interviews uit te werken in een interviewverslag. Alle kwalitatieve gegevens uit de interviews met experts en mensen met een verslaving en schulden hebben we eerst gecategoriseerd en vervolgens geanalyseerd op basis van de interviewverslagen.

Telkens na de beschrijving van de resultaten (interviews en literatuur) geven we in de afsluitende paragraaf een korte beschouwing wat er aan deze resultaten al dan niet specifiek is voor mensen met schulden en een verslaving in vergelijking met mensen met alleen schulden.

Van de expertmeeting is een verslag gemaakt waarvan een samenvatting in hoofdstuk 7 is weergegeven. Deze input is gebruikt om de ideeën voor een mogelijke interventie aan te scherpen.

3 Resultaten van interviews met mensen met schulden en een verslaving

We spraken 16 mensen die zelf schulden en verslavingsproblematiek hebben. Belangrijke vragen in deze interviews waren waardoor mensen in schulden zijn geraakt, of hun verslaving volgens henzelf een oorzaak of gevolg is van de schulden en wat zij zien als verbeterpunten voor de huidige hulp en als oplossingen voor hun schuldenproblemen.

3.1 Kenmerken van respondenten met schulden en een verslaving

Er zijn in totaal 16 interviews gehouden (11 volwassenen en 5 jongeren) met mensen met schulden en verslavingsproblematiek. Eén geïnterviewde volwassene was vrouw en 1 geïnterviewde jongere was vrouw, de rest was man.

Middelengebruik en gokken

Tabel 1 laat de verdeling van de geïnterviewde respondenten zien naar primaire (het meest gebruikte) middel.

Tabel 1. Geïnterviewde respondenten met schulden en verslavingsproblematiek

	Primair alcohol (n=2)	Primair drugs (n=8)	Primair gokken (n=6)
Volwassenen (> 23)	2	5	4
Jongeren (18-23)	-	3	2

Van de volwassenen die primair drugs gebruiken, gebruiken er 4 voornamelijk cocaïne en 1 cannabis. De jongeren die primair drugs gebruiken, gebruiken allen cannabis.

Van de volwassenen die gokken, spelen er 2 voornamelijk in gokhallen en 2 gokken voornamelijk online (bijv. poker, blackjack). Eén jongere speelt in gokhallen, de andere doet voornamelijk mee aan weddenschappen, zowel off- als online.

Schulden

De hoogte van de schulden varieerde bij de volwassenen met middelenproblematiek van 700 euro tot 50.000 euro. De persoon met 700 euro schuld was hierin een uitzondering: zij was al vergevorderd met afbetalen. De rest had allemaal een schuld van meer dan 10.000 euro.

Twee jongeren die primair middelen gebruikten hadden rond de 15.000 euro schuld, 1 jongere was al vergevorderd met afbetalen en had nog 200 euro aan schuld openstaan.

Onder de volwassenen met een gokverslaving varieerde de hoogte van de schuld tussen de 8.000 euro en 57.000 euro. Van de jongeren met een gokverslaving had 1 jongere 600 euro schuld en de andere 20.000 euro.

De meeste geïnterviewden met een middelenverslaving noemden een combinatie van meerdere bronnen van schulden. Het meest genoemd zijn huurschulden, schulden bij ziektekostenverzekering en openstaande boetes. Bij de mensen met een gokverslaving gaat het vaker om schulden bij de bank of creditcard (bijv. een doorlopend krediet).

Hulp bij schulden

De volwassen geïnterviewden met een middelenverslaving ontvangen de volgende hulp bij hun schulden:

- 2 staan onder bewind;
- 2 zijn samen met hulpverleners bezig met het opstarten van schuldsanering;
- 2 krijgen maatschappelijk werk of zijn dit aan het aanvragen;

- 1 krijg geen hulp en wil het zelf doen.

De geïnterviewde jongeren met een middelenverslaving ontvangen de volgende hulp bij hun schulden:

- 2 krijgen maatschappelijk werk;
- 1 staat onder bewind.

De meeste van de geïnterviewde mensen met een gokverslaving waren aangesloten bij een zelfhulpgroep voor gokkers: de AGOG (Anonieme Gokkers Omgeving Gokkers). Vanuit de AGOG wordt mensen met een gokprobleem sterk aangeraden om hun financiën uit handen te geven. Indien er een sociaal netwerk is, wordt gevraagd dit binnen het eigen netwerk te regelen: een zogeheten 'buddy'. In de praktijk hebben dan ook veel gokkers die naar de bijeenkomsten van de AGOG gaan een buddy uit hun omgeving die hun rekeningen beheert en in de gaten houdt. Vaak is dit een partner, familielid of vriend. Dit was ook het geval bij de 4 geïnterviewde volwassenen.

De geïnterviewde jongeren met een gokverslaving waren niet aangesloten bij de AGOG. Eén jongere met een gokverslaving is bezig met het aanvragen van bewindvoering samen met zijn hulpverleners, en 1 krijgt geen hulp bij schulden en wil het zelf doen.

3.2 De relatie tussen schulden en verslavingsproblematiek

3.2.1 Ontstaan van de schulden

De meerderheid van de volwassenen en jongeren met schulden en een middelenverslaving had al schulden vóór hun verslaving. Genoemde redenen waren o.a.: een slechte uitgangspositie vanaf de jeugd, opgegroeid in een gezin met schulden en armoede, nooit geleerd met geld om te gaan, impulsiviteit en ADHD. De meeste van deze respondenten zijn laag opgeleid.

“Mijn moeder had ook schulden, ik ben ermee opgegroeid. Zelfde met alcohol, ben ik ook mee opgegroeid. Dat is met de papelel ingegoten.” (volwassene, alcohol)

De meerderheid van de volwassenen en jongeren met schulden en een gokverslaving had juist nog geen schulden voor hun verslaving: de schulden kwamen na de verslaving en als gevolg van de verslaving. De meeste van de geïnterviewde respondenten met een gokverslaving zijn middelbaar tot hoger opgeleid.

“Je gaat spelen en op een gegeven moment speel je langer als dat je geld hebt en dan is het op. En dan is het: of je stopt ermee omdat je geld op is, of je probeert op een andere manier aan geld te komen. Dat was in eerste instantie een debetstand bij de bank.” (volwassene, gokken)

3.2.2 Wederkerige invloed van schulden en verslaving

Verslaving leidt tot schulden

Wanneer geïnterviewden die drugs of alcohol gebruiken naar de relatie tussen hun gebruik en de schulden werd gevraagd, noemden de meeste als eerste dat gebruik geld kost waardoor schulden zijn opgelopen. Vooral een verslaving aan cocaïne kost veel geld, respondenten noemden bedragen van rond de 20 euro per dag met uitschieters tot zo'n 200 euro per dag. Het onderhouden van een alcoholverslaving is over het algemeen een stuk minder kostbaar: een halve liter bier heb je al vanaf zo'n 50 cent. Ter vergelijking: een gram cannabis (ongeveer 5 joints) kost rond de 8 euro en een gram (crack)cocaïne kost zo'n 50 euro. Een gemiddelde

afhankelijke gebruiker van crack gebruikt zo'n 1 à 2 gram per dag, wat dus neerkomt op 50 tot 100 euro aan kosten per dag.

Daarnaast noemden verschillende geïnterviewden dat schulden zijn opgelopen omdat hun leven alleen nog maar draaide om het gebruik en niks anders hen meer interesseerde. Een respondent beschreef het als *"je moraal gaat omlaag."* (volwassene, drugs). Een geïnterviewde die cannabis gebruikt gaf aan dat hij door de cannabis dingen die geregeld zouden moeten worden veel makkelijker op zijn beloop laat. Een respondent die recentelijk gestopt is met gebruik vertelde: *"Toen ik gestopt was, ging ik er pas over nadenken...het is toch wel een berg."* (volwassene, drugs)

Geïnterviewden die gokken noemden allemaal dat hun schulden zijn opgelopen door hun gokgedrag. Anders dan bij een middelenverslaving (er zit een grens aan hoeveel iemand op een dag kan gebruiken of drinken), kan er aan gokken ongelimiteerd geld worden uitgegeven. Eén van de gokkende jongeren beschreef dat als volgt: *"Je gaat maar door. Er zit geen stopknop op."*

"Gokken kost geld. Gokken kost in het begin een tientje, maar de verslaving is chronisch en agressief, dus een tientje loopt enorm op. En dan wordt het geleend geld." (volwassene, gokken)

Ook een gebrek aan motivatie, ervaren drempels om gebruik te maken van schuldhulpverlening en kortetermijndenken werden genoemd als redenen waardoor de ontstane schulden opliepen en bleven bestaan.

"Ik had lang een tekort aan motivatie, ik vond het allemaal maar best." (volwassene, drugs)

"Als ik dat formulier zie [voor aanmelding schuldhulp, red], dan denk ik: 'moet nou echt alles op datum en tijd...?', en ja dat moet allemaal ingevuld. Dus dat moet ik allemaal uit gaan zoeken en dat probeer ik dus uit te stellen want daar heb ik eigenlijk geen zin in want het is heel veel werk. Maar ik moet het toch gaan doen." (volwassene, drugs)

"Als ik een tientje in mijn zak heb denk ik: nou, ik kan vandaag lekker eten. Morgen kan ik wel dood zijn." (volwassene, drugs)

Schulden leiden tot verslaving

Verschiedende respondenten noemden dat schulden een versterkende werking hebben op hun middelengebruik. Verschillende keren werd de stress genoemd die schulden met zich meebrengen: de rekeningen die op de deurmat vallen en de continue dreiging van deurwaarders die op de stoep kunnen staan. Het middelengebruik werd dan een manier om de stress veroorzaakt door schulden te dempen.

"Ik kon er niet goed van slapen [de schulden, red.]. Ik ging toen ook meer blowen om goed te kunnen slapen." (jongere, drugs)

"Als ik zo'n brief [van een incassobureau, red.] krijg dan donder ik hem eerst aan de kant en dan doe ik me eigen proberen een beetje rustig te houden. Dan ga ik toch weer die brief pakken, want ik wil zeker weten wat erin staat...voor hetzelfde geld staan ze morgen al op de stoep zeg maar. Ja, en dan word ik zo geflipt en dan, ja, dan moet ik even gaan lopen en dan loop ik meestal naar de winkel toe en haal ik een paar biertjes." (volwassene, alcohol)

Ook konden de schulden een gevoel van machteloosheid veroorzaken, waardoor de situatie als uitzichtloos werd beschouwd.

“Naar mate ik meer schulden kreeg (...) had ik wel zoiets van ‘Waarom zou ik eigenlijk stoppen? Ik kan het toch nooit meer afbetalen en het wordt alleen maar erger’. Dat is een dal waar ik in gekomen ben.” (volwassene, drugs)

Anders bij gokken, is dat geld het middel is en het gokken – in theorie- ook geld kan opleveren. Dit aspect was voor veel geïnterviewden met een gokverslaving zeer aantrekkelijk. Wanneer ze eenmaal in de schulden zaten, werd dit aspect vaak nog aantrekkelijker en stimuleerde de schulden hen om nog meer te gokken om zo hun verliezen ‘terug te winnen’.

“Je weet dat als je achterloopt met rekeningen, en als je één goeie keer een inzet wint, dan heb je in principe gelijk 80 tot 100 procent van je achterstand teruggewonnen.” (jongere, gokken)

“Elke keer dat ik naar de gokhal ging, kwam ik met lege handen terug. Terwijl ik met het doel ging om iets te winnen en om een schuld af te lossen.” (jongere, gokken)

3.3 Wat werkt volgens mensen met schulden en een verslaving?

Gewenste hulp

De meeste volwassenen met schulden en een middelenverslaving willen in de toekomst langdurige hulp bij hun schulden (blijven) ontvangen. De meesten noemden daarbij een vorm van leefgeld: het automatisch inhouden van alle vaste lasten en per week een vast bedrag kunnen uitgeven. Vaak hadden ze er weinig vertrouwen in dat ze hun financiën ooit nog zelf konden oppakken: de ervaren *self-efficacy*¹ is erg laag.

“Ik ben altijd al gestresst geraakt van papieren, als ik papieren heb, ik word er gewoon helemaal gek van. Dat heb ik gewoon. Daarom heb ik altijd iemand nodig die dat kan doen, hulp bij financiën, iemand die die dingen regelt.” (volwassene, alcohol)

“Boekhouden en financiën blijft altijd een zwak punt.” (volwassene, drugs)

Anders is dit bij de jongeren (zowel de jongeren die gokken als de jongeren die middelen gebruiken): zij gaven juist aan dat zij hun financiën wel weer zelfstandig willen oppakken. Sommigen gaven daarbij aan een cursus te willen volgen om dit te leren. De jongeren hebben er over het algemeen vertrouwen in dat het gaat lukken schuldenvrij te worden en te blijven.

Net als bij de geïnterviewde volwassenen met een middelenverslaving, gaven de volwassenen met een gokverslaving vaak aan hun financiën voor lange tijd uit handen te willen geven. Binnen deze groep gaven de geïnterviewden echter aan dat de achterliggende reden is dat ze zichzelf willen beschermen tegen veel gokken of een terugval in hun verslaving, en niet dat ze niet met geld of administratie kunnen omgaan.

---

¹ Self-efficacy is de verwachting die personen hebben over hun eigen vermogen om bepaald gedrag te kunnen uitvoeren (Bandura, 1978).

“Financiën afgeven aan iemand anders vind ik heel belangrijk. Dat is een randvoorwaarde om niet te kunnen gokken. Als er geen geld is kun je niet gokken. Je moet de drempel zo hoog mogelijk maken.” (gokken, volwassene)

“Iemand die gokverslaafd is, dat gaat ook niet over. Het blijft altijd een gevaar. Dus op het moment dat je weer beschikking krijgt over middelen heb je een risico.” (volwassene, gokken)

Genoemde oplossingen en verbeterpunten van de huidige hulp

In de interviews is aan de respondenten gevraagd hoe de hulp bij hun schulden zou kunnen worden verbeterd en of zij tips hebben voor beleid en praktijk. Er is daarbij met nadruk aangegeven dat ze daarbij ook *out-of-the-box* mogen denken: wat zou kunnen werken om schuldenproblematiek op te lossen als alles mogelijk was en je geen rekening hoeft te houden met de bestaande kaders?

Toch noemden de respondenten in de meeste gevallen oplossingen en verbeterpunten die wel in de huidige systematiek van schuldhulpverlening passen. Over directe kwijtschelding van schulden werd bijvoorbeeld gezegd: *“Ik zou dat te makkelijk vinden. Dan leer je er niks van. Tenzij je de schuldsanering doorgelopen hebt, dan denk je wel meer na voordat je weer 5 jaar aan die gasten vastzit.”* En *“Ik moet boete doen, daar leer ik van.”*

Hieronder staan de genoemde oplossingen en verbeterpunten. De meeste punten zijn door meerdere geïnterviewden genoemd.

Verbeteren financiële vaardigheden

- Een cursus volgen, o.a. behoefte aan: hoe digitale rekeningen te betalen, hoe moet je sparen, budgetteren;
- Leer op scholen leerlingen met geld om te gaan, geef specifiek aandacht aan wat ze moeten doen als de rekeningen hoger zijn dan het geld wat binnenkomt.

Verbeteringen overheid / gemeente

- de beslagvrije voet² respecteren (deze wordt soms te laag vastgesteld);
- de overheid zou geen bedragen moeten verhogen als iemand iets al niet kan betalen;
- alle schulden bij elkaar brengen en daar 1 schuld van maken met een lage rente, met aflossing door het inhouden van inkomsten en leven van leefgeld;
- de gemeente zou een pakket moeten aanbieden waarin alle financiën geregeld worden;
- gemeenten moeten altijd nagaan of er meer aan de hand is dan schulden;
- gemeenten zouden ervaringsdeskundigen in dienst moeten hebben; een verslaving is heel moeilijk te begrijpen voor mensen die er geen ervaring mee hebben;
- bewindvoering goedkoper/gratis maken *“Je gaat iemand die schulden heeft toch niet laten betalen om aan zijn schulden te werken?”*;
- een verbod op casino's.

Verbeteringen voor schuldhulpverleners

- schulden moeten worden aangepakt in combinatie met andere problemen;

---

² Als er beslag gelegd wordt op een inkomen (loon of uitkering), dan heeft een persoon recht op een zogenaamde beslagvrije voet. Dit is een deel van het inkomen waarop geen beslag gelegd kan worden zodat mensen niet onder het bestaansminimum terecht komen.

- maak mensen bewust van wat ze uitgeven (bijv. wat blowen kost per week);
- geef veel praktische tips over schulden;
- luisteren en openstaan, maar ook regels opstellen en afspraken maken;
- een extraatje of beloning geven voor goed gedrag *“Als je goed je best doet met dingen afbetalen, dat je dan één keer in de zoveel maanden een klein extraatje hebt waar je wat leuks mee mag doen.”*;
- complimenten geven;
- bejegening door de schuldhulpverlening: meer respect voor de cliënt;
- *“Ze moeten extra geld geven als de cliënt daarom vraagt.”*;
- meer inzicht geven in verloop van schuldenregelingen en betere informatie *“Het lijkt mij handig als iemand zegt: kijk, zo lang zijn we met je bezig, dit zijn onze doelen en als die bereikt zijn, dan kijken we met je verder. Dat je goed op de hoogte wordt gehouden waar je mee bezig bent, waarvoor je het doet. En misschien dat dat ook motiverend werkt als je ziet dat je bedrag minder wordt en dat je goed bezig bent én dat iemand dat ook af en toe tegen je zegt.”*
- meer kennis bij hulpverleners over schulden *“mensen komen hier [in een woonvoorziening van de verslavingszorg, red.] vast te zitten voor boetes waar heel simpel een betalingsregeling voor kan worden getroffen. Maar dat wisten de behandelaars niet.”*;
- hulpverleners die goed bereikbaar zijn en die korte lijntjes hebben met instanties rondom schulden. *“Als ik iets naar de gemeente stuur is het altijd maar de vraag of je antwoord krijgt.”*

Overige randvoorwaarden

- werk hebben: naast voor meer inkomsten, zorgt dat ook voor meer structuur in het leven en ‘beter in je vel zitten’. Eventueel beginnen met vrijwilligerswerk.
- steun krijgen uit je omgeving;
- banken zouden voordat ze leningen verstrekken kunnen checken op risicogroepen.

3.4 Specifiek voor mensen met schulden en een verslaving?

In deze paragraaf geven we een korte beschouwing op bovenstaande resultaten, waarbij we ingaan op de vraag in hoeverre deze resultaten anders zijn dan bij mensen met schulden, maar zonder een verslaving. Een belangrijk verschil is dat mensen met een verslaving een extra ‘kostenpost’ hebben in vergelijking met mensen zonder een verslaving. Ook had de groep die is geïnterviewd vaak al contacten met de (verslavings)zorg; dit is bij mensen zonder deze problematiek minder vaak aan de orde. De hulpverleners met wie zij al contact hebben, kunnen een rol spelen bij het oplossen van de schuldenproblematiek, vooral wat betreft stabilisatie van schulden en motivatie om aan de schulden te werken. Een vereiste is dan wel dat zij de juiste kennis hebben en korte lijntjes hebben met schuldhulpinstanties.

Bij de groep met een gokverslaving is geld niet alleen onderdeel van het schuldenprobleem, maar ook van het verslavingsprobleem. Bij hen is ‘bescherming’ voor het gokgedrag een motief om financiële zaken uit handen te willen geven.

4 Resultaten van interviews met experts

Experts op het gebied van schulden en/of verslaving zijn geïnterviewd om inzicht te krijgen in de elementen waaraan een effectieve interventie voor schuldenproblematiek bij mensen met een verslaving aan zou moeten voldoen. Ook het huidige aanbod van interventies voor deze doelgroep is in de interviews aan de orde gekomen. De experts is tevens gevraagd naar hun visie op de relatie tussen schulden en verslaving en te reflecteren op de resultaten van de interviews met respondenten met schulden en verslaving.

4.1 Reflectie door experts op resultaten uit interviews met mensen met schulden en een verslaving

We legden de experts een samenvatting voor van de resultaten uit de interviews met mensen met schulden en een verslaving. Het resultaat dat de geïnterviewde jongeren aangaven hun financiën uiteindelijk zelf weer te willen oppakken, terwijl veel van de geïnterviewde volwassenen aangaven dit niet meer te zien zitten viel hen op. Sommige herkenden dit vanuit de doelgroep met wie zij werken: *“(…) dat volwassenen denken: ik heb het al zo vaak geprobeerd, het lukt me niet, neem het van me over”*. Er werd ook genoemd dat dit een gebrek aan *self-efficacy* kan zijn en dat mensen vaak in te grote stappen dingen verwachten. Als dat tegenvalt, geven ze snel op.

Wat betreft jongeren werd het resultaat dat zij hun financiën wel zelf willen oppakken als positief gezien: *“Ik vind dat ook wel mooi, jongeren hebben nog een heel leven voor zich, die willen het zelf doen.”*

Het belonen van goed gedrag, wat geïnterviewden opperden, vonden verschillende experts een goed idee.

4.2 De relatie tussen schulden en verslaving

De experts noemden diverse verklaringen voor schulden en voor de relatie tussen schulden en een verslaving. De verklaringen die het meest werden genoemd vallen onder gedragskenmerken (o.a. gebrekkige vaardigheden en gebrekkige motivatie). Deze zijn in potentie te veranderen. Enkele experts noemden ook persoonskenmerken. Die zijn lastiger of niet te veranderen.

Gedragskenmerken die werden genoemd als verklaring voor schulden zijn:

- gebrekkige basisvaardigheden: moeite hebben met lezen en schrijven;
- weinig inzicht hebben in de financiële problemen;
- ‘verstoppingsgedrag’, bijvoorbeeld de post niet openmaken;
- gericht zijn op de korte termijn, moeite met het uitstellen van behoeften;
- gebrek aan motivatie om iets aan de schulden te doen.

Bovenstaande kenmerken komen ook voor bij mensen met schulden zonder een verslaving. Experts noemden daarnaast nog aspecten die specifiek horen bij (bepaalde) verslavingen:

- bij gokken is geld het verslavende middel, “het monetaire belang” van geld verdwijnt
- het budget gaat vooral op aan de verslaving
- schulden bij de dealer het belangrijkste vinden omdat verslaafden daar het meeste ‘last’ van hebben en die als eerste willen afbetalen als er geld is;
- gedrag gerelateerd aan de verslaving (overtredingen, diefstal) leidt tot boetes;
- deze groep is vaker ‘zorgmijndend’, ook wat betreft schulden;
- bijkomende andere psychiatrische problematiek.

Een persoonskenmerk dat werd genoemd als verklaring voor het samen voorkomen van schulden en een verslaving is laagbegaafdheid. Een expert uit de verslavingszorg noemde dat er onder haar cliënten enkele

personen zijn met een licht verstandelijke beperking. Ook het persoonskenmerk impulsiviteit werd genoemd als verklaring.

Een voorbeeld van hoe een ongecontroleerde schuldensituatie een verslavingsbehandeling kan tegenwerken werd gegeven door een medewerker uit de verslavingszorg: *“Dat heb ik ook in de praktijk teruggezien: mensen gaan een tijdje de kliniek in voor hun verslaving, komen thuis: bergen post en schulden. Ze raken weer heel snel gestresst, deurwaarders aan de deur....en ze gaan naar de dealer.”*

4.3 Knelpunten in het huidige aanbod

Er bestaan weinig interventies die specifiek voor deze doelgroep zijn ingericht of aangepast. Eén van de experts omschreef dit als volgt: *“De gereedheidskist van schuldhulp heeft onvoldoende instrumenten voor doelgroepen als schuldenaren met een verslaving. Dan neigen we al vrij snel naar beschermingsbewind³, terwijl je dat liever als laatste middel zou willen inzetten.”*

In deze paragraaf worden de door de experts genoemde knelpunten in het huidige aanbod van schuldhulpverlening beschreven. De knelpunten waren te vatten in 3 categorieën: formele obstakels, gebrek aan laagdrempeligheid en gebrekkige aansluiting bij de kenmerken van deze doelgroep.

Formele obstakels

- contra-indicaties voor toegang tot de WSNP⁴ die regelmatig van toepassing zijn op deze doelgroep zijn: privéschulden (zoals bij een dealer), fraudezaken (bijvoorbeeld ‘katvanger’ zijn, telefoonabonnementen op naam laten zetten) en niet saneerbare boetes (bijv. van het Centraal Justitieel Incassobureau (CJIB));
- contra-indicaties voor toegang tot een schuldregeling die regelmatig van toepassing zijn op deze doelgroep zijn: een zeer instabiele financiële situatie, niet saneerbare boetes en fraudezaken;
- jongeren hebben vaak lagere inkomsten dan hun uitgaven, schuldhulpverlenende instanties zoals de Kredietbank willen hier vaak eerst een balans in;
- uitsluiting als mensen (meerdere keren) niet op afspraak zijn verschenen.

Het hebben van een verslaving kan bij de Kredietbank Rotterdam ook een contra-indicatie zijn, maar mensen met een verslaving worden onder bepaalde voorwaarden wel toegelaten. De geïnterviewde schulddienstverlener van de Kredietbank Rotterdam lichtte dit toe:

“Verslaving is een lastige, want eigenlijk is dat een contra-indicatie. Maar waar ik altijd naar kijk, en ook mijn collega’s, is: ‘valt het binnen het budget? Is het beheersbaar?’. En drank en wiet valt dan vaker binnen het budget dan andere middelen. Als de verslaving beheersbaar is en mensen houden zich aan de afspraken met de begeleidende instanties, dan is het voor ons geen belemmering. Maar het kan wel een belemmering zijn voor de wettelijke sanering, die is daar strenger in.”

Gebrek aan laagdrempeligheid

- de ‘huisregels’ binnen de reguliere schuldhulp maken de hulp lastig toegankelijk. *“Deze doelgroep gaat niet in een rij staan bij een loket, dat lukt ze gewoon niet.”*;

---

³ Beschermingsbewind: wanneer iemand niet in staat is om op een verantwoorde manier zelf zijn financiële zaken te regelen kan de Kantonrechter een bewind over zijn geld en goederen uitspreken. Dit betekent dat een bewindvoerder het financiële beheer gaat uitvoeren.

⁴ WSNP = Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen, zie kader 1

- een instantie als de Kredietbank Rotterdam is een instituut, dat schrikt jongeren af;
- er wordt vaak door de schuldhulpverlening van mensen gevraagd veel formulieren in één keer aan te kunnen leveren en op orde te hebben. *“Mensen missen vaak het overzicht, het zijn heel veel stappen die op één hoop zijn gegooid.”*

Gebrekkige aansluiting bij de kenmerken van deze doelgroep

- veel schuldregelingen vragen een bepaalde zelfstandigheid van mensen die mensen met een verslaving niet altijd hebben;
- er wordt te weinig rekening gehouden met terugval: niet alleen in verslaving maar ook een keer teveel geld uitgeven. *“We verwachten nu dat mensen het [een schuldregeling zoals de WSNP, red.] 3 jaar lang vol kunnen houden.”*
- cliënten hebben vaak geen zicht op wat er aan geld binnenkomt en wat eruit gaat als ze onder bewind staan, dat maakt ze achterdochtig;
- het bieden van bewindvoering alleen houdt het impulsieve gedrag in stand. *“Ze krijgen hun weekgeld van 35 euro op maandag, en op dinsdag is het alweer op.”*
- door bezuinigingen in de hulpverlening is er te weinig tijd en aandacht voor de financiële problemen van deze doelgroep;
- het type klant met schulden en een verslaving heeft vaak een andere manier van communiceren, dat vraagt wat van professionals bij de schuldhulpverlening.

4.4 Effectieve elementen van een werkzame interventie

In de interviews met experts is naar elementen gevraagd die belangrijk zijn voor een potentieel effectieve interventie voor mensen met schulden en een verslaving of elementen die aan bestaande interventies zouden moeten worden toegevoegd om deze beter aan te laten sluiten bij deze doelgroep. Onderverdeeld in 3 thema's worden de meest genoemde elementen hieronder toegelicht.

1. Een goede aansluiting bij mensen met schulden en een verslaving

Eén van de genoemde elementen om bestaande interventies beter aan te laten sluiten bij deze doelgroep is het gemakkelijker toegankelijk (=laagdrempeliger) maken van de huidige interventies. Schuldhulpverlenende instanties zouden daarbij meer vanuit het oogpunt van de klant moeten kijken. Door experts genoemde voorbeelden zijn: laat op formulieren foto's zien van welke papieren mensen nodig hebben voor aanmelding bij de schuldhulp (bijv. hoe ziet het gevraagde afschrift van de energiemaatschappij er bijvoorbeeld uit?), geef praktische tips (bijv. hoe kom je via internetbankieren aan de juiste bankafschriften?) en werk meer in kleine stappen in plaats van te verlangen dat klanten direct alle benodigde papieren aanleveren. Zo sluit een interventie ook beter aan bij het kortetermijndenken van veel mensen met schulden: mensen behalen sneller kleine successen, en dat werkt bevorderend voor hun *self-efficacy*.

'Direct beginnen', ook als het nog niet mogelijk is om een regeling aan te gaan of als mensen nog in een actieve verslaving zitten, is ook aan te bevelen volgens de experts. Bijvoorbeeld: gelijk starten met het beheren van het budget om schulden niet verder op te laten lopen, of direct schuldeisers aanschrijven. Het gelijk beginnen met het aanpakken van schulden is tevens belangrijk als een cliënt in behandeling is binnen de verslavingszorg: *“Als schulden zijn ondervangen loopt de behandeling vaak ook stukken beter, want je haalt een hele grote stressfactor weg.”* Dit werd ook herkend door een andere expert: *“Als iemand in behandeling is en iemand heeft schulden, dan zie je in de praktijk dat zo'n behandeling eigenlijk helemaal niet van de grond komt. Waarom niet? Omdat iemand toch 80 of 90% van z'n gedachten met die schulden bezig is.”*

Daarbij blijft de verslaving bij een deel van de cliënten hun leven lang actueel, waardoor op zijn minst toewerken naar stabilisatie van schulden – ook tijdens een actieve verslaving - essentieel is.

Ook werd opgemerkt dat het belangrijk is dat mensen binnen een lopende interventie fouten moeten mogen maken, bijvoorbeeld een paar keer niet komen opdagen op een afspraak of een rekening niet betalen moet niet betekenen dat de interventie stopt voor iemand.

‘Fysieke laagdrempeligheid’ werd door verschillende experts genoemd als een essentieel onderdeel om deze doelgroep goed te bereiken: het ‘naar de cliënt toekomen’. Schuldhulpverleners of mensen met juridische expertise zouden naar de instellingen toe moeten gaan om daar cliënten te helpen. Zowel bij jongeren als bij volwassenen zijn hier in eerdere projecten goede ervaringen mee opgedaan. Vaak gaat het echter om tijdelijke projecten of pilots (meer over deze projecten volgt in Hoofdstuk 6).

Het bezitten van specifieke expertise en kennis bij hulpverleners over schulden is volgens de experts noodzakelijk. Bij reguliere woonbegeleiders of mensen in wijkteams is deze kennis niet altijd aanwezig, terwijl zij wel worden geacht het gebied financiën – naast de andere probleemgebieden van hun cliënten - aan te pakken. *“Eigenlijk is het echt een vak apart.”*, omschreef een expert dit. Daarnaast hebben reguliere hulpverleners vaak niet de tijd om uitgebreid met schulden aan de slag te gaan, terwijl het juist bij dit soort doelgroepen vaak om erg complexe situaties gaat die veel tijd vergen. Experts beveelden aan om speciaal opgeleide juridische dienstverleners in te zetten met affiniteit en kennis van doelgroepen met complexe problematiek. Ook werd genoemd dat het onderdeel financiën een belangrijker onderdeel van het curriculum van opleidingen als maatschappelijk werk zou moeten zijn.

2. Eigen kracht versterken

Veel van de experts noemden dat het goed is om cliënten - onder begeleiding - ook zelf aan het werk te zetten: telefoontjes plegen, brieven schrijven. Ook de cliënt betrekken bij het plan om de schulden op te lossen werd genoemd, bijvoorbeeld door ook hen te vragen “hoe zie jij dit?”. Een geïnterviewde expert die cliënten begeleidt past deze werkwijze zelf ook toe. Hij heeft de ervaring dat mensen vervolgens ook betere keuzes gaan maken.

“Ik laat mensen ook zelf brieven schrijven om uitstel van betaling te vragen. Ik kan dat ook allemaal wel doen, maar op het moment dat mensen het zelf doen, zijn ze ermee bezig en krijgen ze ook inzicht in hun financiën.”

“Ik geloof erg in de eigen kracht van mensen, en ze onderdeel maken van het oplossen van hun eigen probleem.”

Ook het meer inzicht geven in de eigen financiën werd genoemd als belangrijk element, ook als mensen bijvoorbeeld onder bewind staan. Zo blijven ze meer betrokken bij hun eigen financiële situatie en de mogelijkheden voor verbetering. Een expert die binnen het project ‘Juridische dienstverlening’ van Bouman GGZ werkt, past dit als volgt toe:

“Wat we ook doen is veel uitleg geven, en overzichten laten zien: dit komt er binnen, zoveel gaat eruit, dan blijft er dit over. Zodat we het echt inzichtelijk proberen te maken. Mensen krijgen ook te zien hoeveel schulden ze daadwerkelijk hebben, dat is vaak wel schrikken omdat ze niet verwacht hadden dat het zoveel is.”

Ook het aanbieden van budgetcursussen werd genoemd. Voorbeelden van wat hier aan bod zou moeten komen zijn onder andere: bouwen aan het zelfvertrouwen, grenzen stellen, hoe bied je weerstand tegen reclame, en praktische tips toegespitst op de doelgroep, zoals *“Als je rookt kan je met jouw budget dus maximaal 5 euro per dag daaraan besteden.”* De Kredietbank Rotterdam biedt zelf ook budgetcursussen aan.

De geïnterviewde schulddienstverlener van de Kredietbank Rotterdam gaf aan dat de juiste timing hierbij belangrijk is: *“Als mensen nog midden in de druk van hun schulden zitten heeft zo’n cursus niet zoveel zin. Ik stel zelf altijd voor dat de budgetconsulenten de mensen pas aan het eind van het traject doorverwijzen, want dan leren ze het en kunnen ze het gelijk in de praktijk gaan brengen.”*

3. Inzet van sociaal netwerk of vrijwilligers

Professionele hulpverlening is niet altijd mogelijk, wenselijk óf voldoende. In die gevallen kan het nuttig zijn een beroep te doen op het sociale netwerk van de persoon of op zogeheten ‘budgetmaatjes’. Een budgetmaatje is een vrijwilliger die sociale en praktische ondersteuning biedt en die een cliënt helpt om grip te krijgen op zijn of haar financiën. Genoemde voordelen van het inzetten van dit type hulp zijn o.a. een meer horizontale en gelijkwaardige relatie, minder kans op sociaal wenselijke antwoorden en de laagdrempeligheid. Zo iemand kan de persoon tevens positieve feedback geven, helpen om zaken op een rijtje te zetten en zou ook mee kunnen gaan naar afspraken met instanties. Eén van de experts legde de link met de gezondheidszorg: hier wordt al vaker gevraagd of er iemand met een patiënt mee kan komen bij belangrijke gesprekken met een arts. Dan kan iemand het er daarna nog eens over hebben, en samen nagaan of de informatie goed begrepen is en wat de vervolgstappen zijn. Ook bij contacten met schuldhulpinstanties zou dit positief kunnen werken, aldus één van de experts.

Experts noemden enkele praktijkvoorbeelden waarbij inzet van het sociale netwerk of vrijwilligers centraal staat. Deze voorbeelden worden in Hoofdstuk 6 toegelicht.

4.5 Specifiek voor mensen met schulden en een verslaving?

Bij mensen met schulden en een verslaving is de noodzaak van laagdrempeligheid van hulp groter dan bij mensen met schulden zonder deze bijkomende problematiek. Daarnaast vraagt deze combinatie van problemen ook om kennis van schuldenproblematiek bij hulpverleners in de verslavingszorg en kennis van verslavingsproblematiek bij schuldhulpverleners. Inzet van het sociaal netwerk is bij deze groep lastiger dan bij mensen zonder verslaving: verslavingsgedrag kan bijvoorbeeld leiden tot breuken in persoonlijke relaties en mensen met een ernstige verslaving hebben vaker een netwerk van medegebruikers die niet de juiste ondersteuning kunnen bieden.

5 Resultaten uit de literatuur

Naast het interviewen van experts over de elementen die belangrijk zijn voor een schuldbinterventie voor mensen met schulden en een verslaving, hebben we ook de literatuur hierop nageslagen.

Hieronder worden puntsgewijs aanbevelingen vanuit eerdere onderzoeken genoemd die relevant zijn voor een interventie voor mensen met schulden en een verslaving. De elementen zijn gerangschikt op aanbevelingen die (met name) gericht zijn op de cliënt, op de professional of op het systeem.

5.1 Aanbevelingen en effectieve elementen

Gericht op de cliënt

- Als het gaat om schuldenaren die al één of andere vorm van schulddienstverlening krijgen, is het belangrijk om binnen die dienstverlening ook aandacht te besteden aan het aanleren van financiële vaardigheden, om zo de resultaten van de dienstverlening duurzamer te maken (Moors & Libregts, 2015).
- Het oplossen van schulden of in ieder geval stabiliseren neemt een belangrijke stressbron weg waarmee bereikt wordt dat een verslaving in ieder geval niet ontstaat, ervaart of verergert als gevolg van de financiële problemen (Jungmann et al., 2014).
- Een interventie moet de *self-efficacy* van mensen omhoog brengen: mensen moeten geloven dat er manieren zijn waarop hun doelen haalbaar zijn. De haalbaarheid van de te bereiken doelen wordt verduidelijkt door mensen feedback te geven over bereikte tussenstanden (Madern, Weijers, Van der Werf, & Van Gaalen, 2015).
- Het 'weten' dat het van belang is om goed met geld om te gaan, is niet voldoende om gedrag te veranderen. Om duurzaam gezond gedrag te realiseren, is het van belang dat er ruimte is voor bestendiging van nieuw gedrag en zelfs voor terugval (Zuithof & Mateman, 2015).

Gericht op de professional

- Vergroot de kennis en kunde van schulddienstverleners, maatschappelijk werkers en vrijwilligers op het gebied van de mogelijkheid van gedragsverandering bij schuldenaren om zo beter zicht te kunnen krijgen op de vaardigheden en motivatie van de schuldenaar en de wijze waarop deze positief kunnen worden beïnvloed (Moors & Libregts, 2015).
- Overweeg een duidelijk 'stappenplan' voor de schuldenaar. De stappen op weg naar een schuldevrije toekomst dienen helder te worden beschreven en gericht te zijn op een stapsgewijze vergroting van de financiële vaardigheden en zelfstandigheid van de schuldenaar (Moors & Libregts, 2015).
- Als professionals in de verslavingszorg meer aandacht zouden hebben voor de schuldenlast van druggebruikers en algemener voor hun financiële positie, dan zou dat veel op kunnen leveren. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat als professionals meer aandacht besteden aan schulden, dat het voor gebruikers ook gemakkelijker en aantrekkelijker wordt om hun schuldsituatie te verlichten (Van der Poel et al., 2003).
- Door te zoeken naar een mix van ondersteuning door het eigen netwerk, vrijwilligers en professionals betekent intensievere ondersteuning niet direct dat het beroep op professionele krachten enorm toeneemt (Jungmann & Anderson, 2014).
- Er is oog en aandacht nodig voor de grenzen van zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid. Het gebeurt nog te vaak dat de schuldhulpverlener denkt: 'De klant komt niet, hij wil dus niet.' (Zuithof & Mateman, 2015).

- Schuldhulpverleners dienen meer te gaan kijken naar psychologische kenmerken (gedrag, zelfregie, bereidheid en overtuigingen). Het biedt schuldhulpverleners een inhoudelijke onderbouwing om de ene schuldenaar wel door te verwijzen naar een traject schuldregeling en de andere (nog) niet (Jungmann & Van Geuns, 2014).

Gericht op het systeem

- De schuldpositie van individuele druggebruikers is gebaat bij bijvoorbeeld meer overleg tussen Sociale Zaken en de verslavingszorg, maar ook met deurwaarders (Van der Poel et al., 2003).
- Bij mensen die diep in de financiële problemen zitten, dienen de verplichtingen ten aanzien van huur/hypotheek, energie, water en zorg te worden overgenomen in de zin dat deze uitgaven automatisch worden ingehouden en doorbetaald aan de betreffende organisaties. Een belangrijk voordeel hiervan is dat er altijd een vertrekpositie van stabiliteit is om de schulden aan te pakken (Jungmann & Anderson, 2014).
- Betreffende CJIB-vorderingen het mogelijk maken dat er rechtstreeks betalingsregelingen getroffen kunnen worden alsmede kwijtschelding bij een gemeentelijke schuldregeling (Jungmann, Lems, Vogelpoel, Van Beek, & Wesdorp, 2014).
- Er dient een register te komen waarin mensen met problematische schulden worden opgenomen, zodat leveranciers weten dat het onverstandig is om hen goederen te lenen. Zo kunnen schuldenaren geen nieuwe schulden maken. Wie meer wil lenen, moet eerst zijn schulden saneren via een schuldregeling (Jungmann & Anderson, 2014).
- Het is van belang dat er een harde beslagvrije voet komt en dat er een manier wordt gevonden waarop cliënten die zich actief inzetten voor maatschappelijke re-integratie niet op achterstand worden geplaatst doordat het CJIB hen wegens wanbetaling in hechtenis neemt (Jungmann et al., 2014).

5.2 Specifiek voor mensen met schulden en een verslaving?

Bij mensen met schulden en een verslaving kan het aanleveren van financiële vaardigheden lastiger zijn dan bij mensen met schulden en geen verslaving. Te denken valt aan de invloed van het middel op cognitieve vaardigheden (zowel fysiologisch als een preoccupatie met het middel of met gokken) en het vaker voorkomen van licht verstandelijke beperkingen onder mensen met een verslaving (Van Straaten et al., 2014). Ook is de zelfredzaamheid over het algemeen beperkter bij mensen met een verslaving dan bij mensen zonder deze problemen. Het vergroten van de *self-efficacy* kan bij deze groep lastiger zijn, omdat vaak veel faalervaringen hebben, bijvoorbeeld door niet geslaagde stoppogingen.

5.3 Ontwikkelingen met betrekking tot het systeem en wet- en regelgeving

In de komende hoofdstukken zullen we ons voornamelijk richten op veelbelovende elementen en werkzame bestanddelen om schuldenproblematiek bij mensen met een verslaving aan te pakken die gericht zijn op de cliënt en de professional, en niet zozeer op het systeem, wet- en regelgeving. Omdat we ons in dit project richten op aanknopingspunten voor een nieuwe interventie of een aanpassing van een bestaande interventie, richten we ons vooral op de oplossingsrichtingen uit de verschillende bronnen die hier ook bruikbaar voor zijn. Genoemde aanbevelingen gericht op het systeem of aanbevelingen voor de overheid zijn vaak gebonden aan wet- en regelgeving en daardoor niet binnen ons bereik. Dit type interventies worden in het hoofdstuk over vernieuwende schuldinterventies (Hoofdstuk 6) dan ook buiten beschouwing gelaten.

Wel zijn er recentelijk bewegingen binnen de regelgeving rondom schulden die ook voor mensen met schulden en een verslaving positief kunnen uitpakken en die wel van belang zijn voor de context van schuldenproblematiek. Daarom besteden we hier in deze paragraaf kort aandacht aan.

Beslagvrije voet

Eind 2015 is een voorstel naar de Tweede Kamer gestuurd om tot een vereenvoudigd systeem voor de berekening van de beslagvrije voet te komen. Nu kwam het voor dat de beslagvrije voet door gebrek aan informatie te laag werd vastgesteld. Hierdoor houden tienduizenden huishoudens te weinig geld over om rond te komen (Rijksoverheid, 2015⁵).

CJIB-boetes

Ook is er beweging wat betreft boetes van het CJIB. Sinds half 2015 kunnen sancties vanaf 225 euro in termijnen worden afbetaald. Naar verwachting worden in 2016 tevens maatregelen doorgevoerd om het aantal gijzelingen (het opsluiten in het huis van bewaring om de persoon te dwingen de boete te betalen) bij verkeersboetes terug te dringen. CJIB-boetes worden dan bijvoorbeeld kwijtgescholden na afloop van een geslaagd minnelijk schuldsaneringstraject (Kamerbrief 14-01-2016⁶).

Initiatief van schuldeisers

Belangrijke schuldeisers - verzekeraars, energiebedrijven, incassobureaus, telecombedrijven, deurwaarders en woningcorporaties - lijken zich te willen inzetten om klanten met betalingsproblemen te helpen. Zij hebben gezamenlijk een manifest ontwikkeld met regels om klanten met betalingsachterstanden te helpen en om te voorkomen dat er financiële problemen ontstaan. Voorbeelden van regels zijn een begripvolle benadering, duidelijke informatie en een eerlijke behandeling (Persbericht Delta Lloyd, 21-1-2016⁷).

---

⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/schulden/nieuws/2015/12/23/schuldenaar-moet-voldoende-overhouden-om-van-te-leven>

⁶ Beleidsreactie op het onderzoek 'Gegijzeld door het systeem' van de Nationale ombudsman <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/01/14/tk-beleidsreactie-op-het-onderzoek-gegijzeld-door-het-systeem-van-de-nationale-ombudsman>

⁷ <http://www.deltalloyd.com/nl/newsroom/nieuws/manifest-bedrijven-pakken-samen-probleemschulden-aan-ip1980301/>

6 Overzicht van veelbelovende schuldbinterventies

We richten ons in dit hoofdstuk over voorbeelden van potentieel veelbelovende interventies op interventies die aansluiten bij de elementen die in de geraadpleegde bronnen (interviews en literatuur) op de voorgrond traden.

Deze elementen zijn:

- een goede aansluiting bij mensen met schulden én een verslaving;
- eigen kracht versterken;
- inzet van sociaal netwerk of vrijwilligers.

Daarnaast wijden we de laatste paragraaf aan het ‘ontzorgen’ van mensen met schulden en een verslaving, omdat dit uit de interviews met de doelgroep zelf naar voren kwam.

De experts noemden tijdens de interviews veelbelovende interventies – vaak pilots of proefprojecten - die goed op deze punten aansluiten. De in dit hoofdstuk beschreven interventies zijn gecategoriseerd op de bovengenoemde elementen. Alle zijn ze in principe ook passend bij mensen met schulden en een verslaving. Of ze effectief zijn is niet bekend: dit is bij de meeste interventies nog niet goed onderzocht. Wel is bekend dat schuldhulpverlening gemiddeld meer oplevert dan het kost. Gemiddeld bereikt de schuldhulpverlening 24% van de huishoudens met een problematische schuld. Per saldo leidt vergroting van het bereik tot baten ter grootte van € 1.290 per extra bereikte cliënt (Aarts, Douma, Frierson, Schrijvershof, & Schut, 2011). Wanneer een nieuwe effectieve schuldbinterventie dus het bereik vergroot (bijv. door betere aansluiting bij de doelgroep), is de verwachting dat dit ook kosteneffectief zal zijn.

Daarnaast bevatten deze interventies één of meerdere elementen die als effectief zijn beschreven in het overzichtsrapport ‘Wat werkt bij Schuldhulpverlening’ van Movisie⁸ (Zuithof & Mateman, 2015), o.a.:

- De confrontatie met het eigen financieel gedrag: een belangrijke manier om te sturen op gedrag is door mensen bewust te maken van hun onbewuste gedrag en vanuit die positie te ondersteunen om te komen tot nieuw (financieel gezond) onbewust gedrag. Het besef dat het onbewuste gedrag bijstelling behoeft begint met het besef dat het eigen gedrag financieel ongezond is.
- Werken aan zelfvertrouwen: het nadrukkelijk werken aan het op een positieve manier ter discussie stellen van het eigen kunnen en daarmee samenhangend het zelfvertrouwen. Het stimuleren dat cliënten zo veel mogelijk zelf allerlei zaken uitzoeken en oppakken.
- Persoonlijke inzet van de uitvoerder van de interventie: Een vertrouwensband kunnen opbouwen met de cliënt vormt de basis voor het succesvol aangaan van het gesprek met de cliënt over de financiële problemen en het veranderen van het gedrag. Er dient te worden gewerkt met professionals die kennis hebben van de doelgroep en weten wat er zich in hun leefwereld afspeelt.
- Het benutten van groepsdynamiek: door in een groep na te gaan hoe mensen met geld omgaan en wat gezond financieel gedrag is, kan de cursusleider gebruik maken van de inbreng van medecursisten om mensen individueel stappen te laten zetten.

---

⁸ De auteurs baseerden zich hier op het onderzoek: Jungmann, N. e.a. (2012). Op weg naar effectieve schuldhulp. Preventie: voorkomen is beter dan genezen. Utrecht / Amsterdam: HU / HvA.

6.1 Een goede aansluiting bij mensen met schulden en een verslaving

Pilotproject 'Juridische dienstverlening' in een beschermde woonvorm van Bouman GGZ

Medewerkers van een beschermde woonvorm in de verslavingszorg merkten dat hun cliënten vaak – naast hun verslaving en psychiatrische problematiek - veel schulden hadden. Deze schulden spelen een grote rol in het leven van deze mensen en leveren hen veel stress op. De doorstroming naar zelfstandige huisvesting stagneerde door schulden. Twee hulpverleners die opgeleid zijn als juridisch dienstverlener zijn sinds vorig jaar regelmatig aanwezig op de locatie en bieden hulp bij schulden. Laagdrempeligheid is een belangrijk element van dit pilotproject: ze zitten in het pand waar de cliënten ook verblijven en werken weinig op afspraak, cliënten kunnen bij hen binnenlopen.

Hun werkwijze is als volgt:

- eerst het gesprek aangaan, iemand kan zijn verhaal kwijt. Zo wordt het vertrouwen gewonnen en hebben cliënten het gevoel dat ze gehoord worden. De juridische dienstverleners laten zien dat ze er zijn om de cliënten te steunen.
- vervolgens komen cliënten vaak aan met wat post, eerst maar een paar brieven, maar als ze merken dat ze serieus worden genomen (gelijk een map pakken, ordenen, plan maken), dan komt vaak de rest van de stapel.
- de juridische dienstverleners inventariseren welke schulden spelen, zoeken administratie uit, inventariseren CJIB-boetes en gaan na of de beslagvrije voet wordt gerespecteerd en de juiste inkomsten en toeslagen worden ontvangen.
- de juridische dienstverleners maken een plan van aanpak in overleg met de cliënt, en vragen ook nadrukkelijk “hoe zie jij dit nu?”, om hen erbij te betrekken.

In de praktijk komen de juridische dienstverleners bij deze doelgroep (verslaving en psychiatrie) vaak uit op beschermingsbewind. Voor mensen met weinig schulden kunnen ze vaak zelf een regeling treffen met schuldeisers. Behandelaren merken dat de (verslavings)behandeling succesvoller wordt als de schulden worden aangepakt en daarin meer rust ontstaat bij de cliënt.

'Materieel Juridische Dienstverlening' van Palier

De afdeling Materieel Juridische Dienstverlening (MJD) geeft hulp en advies bij materiële en juridische problemen. De MJD is onderdeel van Palier forensische & intensieve zorg en staat al ruim 10 jaar. De MJD geeft hulp en advies aan cliënten met materiële en juridische problemen. Het gaat hier om een doelgroep met psychosociale of psychiatrische problemen in combinatie met een justitiële titel (reclasseringscliënten), die het zelfstandig oplossen van financiële problemen belemmert. De reclassering meldt aan bij de MJD. Deze afdeling vindt zich in hetzelfde pand als de reclassering. Zo kan een cliënt snel en adequaat geholpen worden. MJD helpt met schuldenproblematiek, maar ook met zaken als het aanvragen van een uitkering, de aanvraag van een ID-kaart, of het regelen van een advocaat. Tevens hebben ze een afdeling budgetbeheer en een juridisch spreekuur voor juridische vragen van cliënten. Een groot voordeel is volgens de projectleider dat alles onder één dak zit:

“Cliënten hoeven niet meer van het kastje naar de muur gestuurd te worden. En het mooie is dat je als collega's ook van elkaar weet hoe het een en ander loopt: alles zit in één systeem. Als een cliënt bijvoorbeeld niet op afspraak is verschenen, kan zo worden bekeken wat er aan de hand is. Bijvoorbeeld als iemand gedetineerd is geraakt.”

Ook stellen ze hun werkwijze af op veelvoorkomende (gedrags)kenmerken van de doelgroep waar zij mee werken.

“Wat wij niet doen is als een cliënt 3x niet op afspraak komt dat we dan het dossier sluiten. Wij gaan nadenken met de verschillende collega’s: ‘wat moeten wij doen waardoor deze cliënt toch naar de afspraken komt?’”

“(…) dat geldt ook voor grensoverschrijdend gedrag. Als je bij de Sociale Dienst een keer op de tafel slaat dan heb je meteen een pandverbod. Wij niet. Wij gaan in gesprek met de cliënt over hoe het zo ver heeft kunnen komen en wat is er aan de hand en kunnen we daar iets mee? We kijken echt naar de kern van het probleem.”

In principe doet deze afdeling het voortraject en leveren vervolgens het dossier compleet in bij de gemeente zodat die bijvoorbeeld schuldsanering kunnen opstarten. Wel blijven ze na overdracht naar de gemeentelijke hulp nazorg bieden en blijven ze de cliënt monitoren totdat ze zeker weten dat alles goed is overgedragen. *“We blijven monitoren totdat we zeker weten dat echt alles goed is overgedragen, want anders heeft het geen zin en krijg je de cliënt uiteindelijk toch weer terug.”*

De ervaringen met deze werkwijze zijn heel positief. Ook zien ze in de praktijk dat de behandeling voor de psychosociale of psychiatrische problematiek beter aanslaat, omdat cliënten minder bezig zijn met hun schulden.

Meer informatie via: <https://www.palier.nl/hoe-wij-helpen/ondersteunende-zorg/materieel-juridische-dienstverlening>

Pilot ‘Jongeren met problematische schulden in de COJ-keten’ van de gemeente Rotterdam

In 2012 startte de gemeente Rotterdam een pilotproject gericht op dak- en thuisloze jongeren met schulden. De schulden werkten belemmerend op andere leefgebieden en zorgden voor stress, verminderde concentratie op school, etc. De gemeentelijke aanpak bleek niet passend voor alle jongeren, o.a. door de hoge drempel tot de schulddienstverlening. Binnen deze pilot werden budgetcoaches ingezet die gespecialiseerd waren in schulden: zij boden budgetbeheer en “financieel-maatschappelijke ondersteuning” gericht op stabiliseren en op instroom bij Kredietbank Rotterdam voor een schuldenvrije toekomst. Belangrijke onderdelen van het budgetbeheer door budgetcoaches waren:

- Laagdrempeligheid. De budgetcoaches kwamen vaak naar de jongeren toe, op de opvanglocaties. Jongeren kregen het 06-nummer van de budgetcoaches, ze waren goed bereikbaar;
- Direct beginnen en zorgen dat schulden niet verder oplopen;
- ‘Ongepast’ gedrag werd niet direct gestraft (bijv. te laat komen, niet komen, op verkeerde locatie komen, informatie achterhouden, de fout ingaan, afspraken niet of te laat nakomen);
- Warme overdracht naar de Kredietbank Rotterdam.

Vanuit de financiering was de budgetcoach er voor een jaar, maar idealiter zou men dat willen loslaten: hoe lang dit nodig is verschilt per jongere. De ervaringen met de pilot waren positief, maar de pilot heeft geen doorgang gevonden. Dit leek (mede) te komen doordat niet helder was wie de eigenaar van het probleem is bij deze groep jongeren (bijv. wijkteams, Centraal Onthaal Jongeren, gemeente, zorginstellingen?). Ook duurde het stabiel krijgen van de schulden van de jongeren langer dan verwacht en was er bij een te laag inkomen geen reservering voor schulden mogelijk.

Project ‘Schoenmaker blijf niet bij je leest’ van de Hogeschool Utrecht

Veel zorgprofessionals, zoals als psychologen, psychiaters, Arboartsen en reclasseringsmedewerkers, komen steeds vaker in aanraking met cliënten wiens hulpvraag gerelateerd is aan schuldenproblematiek. De

Hogeschool Utrecht geeft hen met het project ‘*Schoenmaker blijf niet bij je leest*’ meer schuldenkennis zodat zij cliënten met financiële problemen beter kunnen helpen. Het project ontstond vanuit de behoefte van verschillende beroepsgroepen op het terrein van financiële problematiek. Er leefden vragen zoals: ‘Wat zijn de signalen van financiële problematiek?’ en ‘Hoe kun je daarop reageren?’. Medewerkers van de Hogeschool gaven de trainingen en ontwikkelden handreikingen.

Screeningsinstrument schulddienstverlening op financieel gedrag: Mesis©

Het uitgangspunt van deze screener is dat schuldenproblematiek in hoge mate afhankelijk is van gedrag, motivatie en vaardigheden van de cliënt. De Mesis© is een wetenschappelijk gefundeerd instrument op basis van een vragenlijst en een vaardigheidentest die door de cliënt worden ingevuld. De antwoorden van de cliënt worden vertaald in het klantprofiel. De Mesis© geeft een eerste beeld van de mate waarin de cliënt in staat is duurzaam stabiel financieel gezond gedrag te (gaan) vertonen om daarmee een duurzame stabiele financiële situatie te bereiken. Centraal staat de financiële zelfredzaamheid van de klant. Het instrument maakt inzichtelijk welke ondersteuning schuldenaren vooral nodig hebben op basis van het vastgestelde klantprofiel. Gemeenten kunnen zo specifieke (combinaties van) ondersteuning organiseren dat passend is bij een bepaald klantprofiel. Verslaving is zo’n klantprofiel.

De screener is opgebouwd uit vragen over:

- wat iemand doet om zijn geldzaken te regelen;
- zijn bereidheid om zijn schulden(problemen) aan te pakken;
- zijn gevoel van verantwoordelijkheid en inzet om schulden aan te pakken;
- zijn overtuigingen over schulden en lenen van geld nu en vroeger;
- aanvullende informatie voor de schulddienstverlener om het gesprek te kunnen voeren, o.a. (eerder en huidig) gebruik (schuld)hulpverlening, aanwezigheid schulden in de omgeving van de schuldenaar, aanwezigheid van potentiële hulp in de omgeving van de schuldenaar en complexiteit schulden.

Ook aan verslaving wordt aandacht gegeven in de screener. Als respondenten aangeven het helemaal eens te zijn met de stelling ‘als ik me niet zo goed over mezelf voel, krijg ik zin om dingen te kopen’ en/of aangeven veel geld uit te geven aan drank, (soft)drugs of loterijen/gokken/online gamen, wordt verslavingsgevoeligheid als risicofactor benoemd (Witvliet, Madern, & Van der Werf, 2014). Wanneer respondenten echter in dit profiel vallen, is het klantprofiel niet meer gebaseerd op de mate van motivatie of vaardigheden, maar enkel op het feit dat zij verslavingsproblematiek hebben.

6.2 Eigen kracht versterken

Verschillende instanties bieden budgetcursussen om mensen met schulden meer inzicht te geven en hen handvatten te bieden om beter met geld om te gaan.

NIBUD

Het NIBUD biedt de cursus ‘Omgaan met geld’ aan. Deze cursus richt zich op mensen die moeite hebben met omgaan met geld en daardoor een risico lopen op financiële problemen of deze al hebben. De cursus werkt ook aan het bijbrengen van vaardigheden om deelnemers te helpen bij het weer grip krijgen op geld en de financiële zelfredzaamheid te verhogen. Door te werken aan vaardigheden richt de cursus zich niet alleen op grip op geld op de korte termijn, maar juist op het doorbreken van gewoontegedrag om gedragsverandering op de langere termijn te verkrijgen. Een geïnterviewde expert van een begeleid wonen voorziening van Bouman

GGZ gaf aan positieve ervaringen te hebben met deze cursus bij hun verslavingscliënten die richting zelfstandig wonen gaan.

Meer cursussen van het NIBUD zijn te vinden via <http://winkel.nibud.nl/professionals/categorieen/financieele-educatie>

Kredietbank Rotterdam

De Kredietbank Rotterdam (KBR) biedt een budgettraining waarin mensen wordt geleerd beter om te gaan met hun geld en om overzicht te houden. Door het bieden van handvatten wordt de eigen kracht versterkt.

Pilot 'Financiële educatie in de begeleiding van dak- en thuislozen bij HVO-Querido'

Dat budgetcursussen ook in te zetten zijn bij doelgroepen met complexere problematiek, liet onderzoek zien van de Hogeschool van Amsterdam naar interventies om dak- of thuislozen te motiveren financieel zelfredzaam te worden (Van Dam & Van der Wolk, 2015). De Hogeschool van Amsterdam heeft een 'financieel stappenplan' en een 'financieel actieplan' opgesteld om het gesprek met cliënten van hulpverleningsorganisatie HVO-Querido over financiën, financiële educatie en schuldhulpverlening beter te kunnen voeren. De instrumenten bieden de begeleiders de mogelijkheid om de zaken rondom financiën meer te kunnen 'delen' met de cliënt. Het financieel actieplan biedt cliënten het overzicht op datgene wat allemaal moet gebeuren, met als gevolg dat de cliënten gemotiveerder zijn. Cliënten bleken makkelijker tot meewerken bereid en zien zelf ook meer het nut in van wat er moet gebeuren en wat ze kunnen leren. Belangrijke elementen binnen deze interventie waren: overzicht bieden, kleine stapjes maken, perspectief bieden, aansluiten bij intrinsieke motivatie (zelfstandige woning), persoonlijke aandacht geven, inbedden in bredere begeleiding, samen doen, niet overnemen en een werkalliantie aangaan met een cliënt (Van Dam & Van der Wolk, 2015).

6.3 Inzet van sociaal netwerk of vrijwilligers

Budgetmaatjes010

De organisatie Samen010 heeft Budgetmaatjes010 opgericht. Budgetmaatjes 010 is een Rotterdams project waarbij vrijwilligers mensen ondersteunen die financieel zijn vastgelopen of dat dreigen te raken. Het Budgetmaatje biedt de hulpvrager sociale en praktische ondersteuning en helpt om (weer) grip te krijgen op zijn of haar financiën. Mensen met schulden en een verslaving worden niet uitgesloten binnen dit project, maar wel op voorwaarde dat de verslaving stabiel is of dat ze in een hulpverleningstraject zitten. In principe worden alleen cliënten aangenomen die hun financiën op termijn weer zelfstandig op kunnen pakken, of er wordt toegeleid naar beschermingsbewind. Zie voor meer informatie: <http://www.samen010.nl/projecten/samen-010-projecten/budgetmaatjes010/>

Anonieme Gokkers Omgeving Gokkers: buddy's

De AGOG heeft goede ervaringen met buddy's uit de eigen omgeving (bijv. partner, ouder) die de financiën van iemand met gokproblemen beheert. Voordelen hiervan zijn:

- er ontstaat meer rust bij de persoon met gokverslaving om te werken aan zijn of haar gedragsverandering
- als er een terugval is in het gokken, is snel te zien waar dat aan gelegen heeft door nauwe betrokkenheid van de sociale omgeving
- de omgeving krijgt handvaten om de betrokkene te helpen
- de omgeving ziet dat er balans ontstaat en dat heeft rust bij beide partijen

Eigen Kracht-conferenties

Inzet vanuit het eigen sociale netwerk bij schulden kan ook met hulp van de Eigen Kracht Centrale (<http://www.eigen-kracht.nl/>). De Eigen Kracht Centrale organiseert Eigen Kracht-conferenties: een activerings- en besluitvormingsinstrument, waarbij mensen samen met deelnemers uit hun eigen omgeving plannen bedenken om problemen op te lossen. Uit effectonderzoeken (Movisie, 2012⁹) blijkt dat mensen door deze methode er in slagen om de regie en verantwoordelijkheid over hun eigen leven te nemen en te houden. Eigen Kracht-conferenties zijn ook geschikt voor mensen met verslavingsproblematiek (Movisie, 2012).

We hebben ons in deze paragraaf beperkt tot interventies die direct aansluiten bij de genoemde elementen en aanbevelingen door mensen met schulden en een verslaving, experts en literatuur. Overige interventies met potentie voor de doelgroep mensen met schulden en een verslaving worden kort toegelicht in Bijlage 2.

6.4 ‘Ontzorgen’ van mensen met schulden en een verslaving

In veel van de interviews met mensen met een verslaving en schulden kwam naar voren dat zij ‘ontzorgd’ willen worden. Een deel van de geïnterviewde mensen met schulden en een verslaving gaf aan langdurige hulp te willen (blijven) ontvangen bij hun schulden, en veel van hen willen een vorm van leefgeld: het automatisch laten inhouden van vaste lasten en per week een vast bedrag kunnen uitgeven. Binnen sommige van de bovengenoemde interventies speelt dit al een rol, bij andere zou dit aanvullend kunnen worden ingezet. Bijvoorbeeld het ontvangen van leefgeld gecombineerd met een budgetcursus, om zo toe te werken naar (meer) zelfstandigheid en beter financieel gedrag. ‘Ontzorgen’ kwam ook als werkzaam element naar voren in aanbevelingen van de gemeentelijke denktank ‘Doorbraakgroep Schuldhulpverlening’. Hoogleraar psychologie Eldar Shafir pleit daarbij voor het “ontzorgen van de hulpbehoevende burger, bijvoorbeeld door hem bij bureaucratische opgaven te ondersteunen” (Zuithof & Mateman, 2015).

Proefproject Budgetbeheer Basis van de Kredietbank Rotterdam

Een interventie die hierbij lijkt aan te sluiten is ‘Budgetbeheer Basis’. Bij ‘Budgetbeheer Basis’ maakt de Kredietbank Rotterdam de kosten voor huur, energie, water en zorgverzekering direct over uit het inkomen van de klant. De klant krijgt de rest van het inkomen uitgekeerd. Deze interventie kan worden ingezet voor klanten die dreigende problematische schulden hebben of als onderdeel van een nazorgtraject, bijvoorbeeld aan iemand die net uit een schuldsaneringstraject komt of iemand die beschermd heeft gewoond en weer zelfstandig gaat wonen. Voorwaarde voor Budgetbeheer Basis is dat aan de financiële zelfredzaamheid van de klant wordt gewerkt. Dit project is een proef die eind 2015 van start is gegaan en halverwege 2016 wordt geëvalueerd. Zie voor meer informatie: <http://www.rotterdam.nl/slimmerkiezen>

Bewindvoering vanuit de gemeente voor doelgroepen met complexe problemen

Voor mensen voor wie budgetbeheer te licht is en teveel zelfstandigheid vraagt, is bewindvoering vaak de uitkomst. Voor dak- en thuislozen en mensen met een verslaving heeft de gemeente Rotterdam eigen bewindvoerders in dienst. “De meeste mensen uit deze groep kunnen niet voor zichzelf zorgen en hebben beschermingsbewind nodig. Nadat de rechtbank uitspraak heeft gedaan dat beschermingsbewind nodig is, bieden wij dit zelf aan. We doen dat omdat externe bewindvoerders aangaven dat de hulpverlening aan deze groep complex is en het goedkoper is om dit beschermingsbewind bij de gemeente te beleggen.”

Zie voor meer informatie: <http://www.effectieveschuldhulp.nl/nieuws/rotterdam-financiele-dienstverlening-het-stadsdeel>

---

⁹ <https://www.movisie.nl/esi/eigen-kracht-conferentie>

7 Samenvatting verslag expertmeeting

Op 16 februari 2016 is de expertmeeting van dit project gehouden. Bij deze meeting waren 7 experts aanwezig vanuit de Gemeente Rotterdam, de Tweede Kamer, Stichting Volksbond Rotterdam, Stichting de Verre Bergen, Antes en een ervaringsdeskundige. Tijdens deze meeting zijn de belangrijkste resultaten gepresenteerd en hebben de aanwezigen hierop gereflecteerd. Veel van de resultaten uit de interviews en literatuur werden herkend door de experts, bijvoorbeeld dat voor cliënten een beloning voor goed gedrag belangrijk is, dat gedegen kennis over schulden bij hulpverleners in de verslavingszorg regelmatig mist en dat gedragsverandering ruimte moet bieden voor terugval.

Vervolgens is er gesproken over de dilemma's rond het oplossen van schulden bij mensen met een verslaving. Ter sprake kwam dat er een groot aanbod is, maar dat niet alle partijen weten waaruit dit aanbod bestaat en welke professional welke rol heeft. Het aanbod betreft met name het technische gedeelte van het oplossen van schulden en minder het gedragsdeel (bijv. motivatie). Er zou meer informatie moeten worden uitgewisseld tussen de verschillende partijen: de verslavingszorg zou bijvoorbeeld goed op de hoogte moeten zijn van het aanbod aan technische hulp bij schulden. Daarnaast is de rolverdeling belangrijk om vast te stellen: welke partij pakt welk deel van het oplossen van schuldenproblemen op? In Rotterdam is bijvoorbeeld het voortraject (het op orde maken van de benodigde papieren) voor reguliere klanten belegd bij welzijn, en het technische deel (schuldbemiddeling) bij de Kredietbank Rotterdam. De vraag rees of dit passend is bij de doelgroep van mensen met schulden en een verslaving. Naar voren kwam dat, juist voor de doelgroep met een verslaving, de schuldhulp zeer laagdrempelig zou moeten zijn. Voor de cliënt zou er één aanspreekpunt moeten zijn, bij voorkeur binnen de verslavingszorg wanneer zij daar in zorg zijn. Dit sluit aan bij de werkwijze van het pilotproject 'Juridische dienstverlening' in een beschermde woonvorm van Bouman GGZ. Dit project riep bij een expert de vraag op hoe de aansluiting van deze pilot is bij de Kredietbank Rotterdam (KBR). Die verbinding zou zo vroeg mogelijk moeten worden gemaakt: verslavingszorg en de KBR zouden niet volgtijdelijk moeten werken, maar complementair.

Ook de inzet van (een deel van) het screeningsinstrument schulddienstverlening op financieel gedrag Mesis© is besproken. In Rotterdam wordt er echter al veel informatie verzameld in een integrale intake bij de schulddienstverlening. Het motivatiedeel van deze screener zou mogelijk wel van toegevoegde waarde zijn. Tot slot kwam aan bod dat aandacht voor het sociale netwerk en de rol die dit netwerk kan spelen bij de ondersteuning van schuldenproblematiek belangrijk is. Wanneer er geen ondersteunend netwerk is, zouden budgetmaatjes ondersteunend kunnen werken.

8 De beoogde interventie

Afbakening doelgroep

De doelgroep van mensen met een verslaving is breed: bijvoorbeeld wat betreft de ernst van de verslaving, de bijkomende problematiek, het gebruikte middel (drugs of alcohol of gokken), jongeren en volwassenen en of en op welke wijze (bijvoorbeeld ambulante of intramuraal) zij in zorg zijn binnen de verslavingszorg. Deze groepen hebben elk hun eigen kenmerken en behoeften, zoals ook bleek in dit rapport. Het is onmogelijk om één passende interventie voor schuldenproblemen bij mensen met een verslaving op te zetten voor de totale doelgroep, er moet juist gezocht worden naar maatwerk dat past bij een specifieke groep. We beginnen daarom met de keuze voor één doelgroep voor de beoogde interventie, namelijk de groep die intramuraal in zorg is binnen de verslavingszorg. Het gaat hier in eerste instantie om volwassen cliënten die in behandeling zijn voor alcohol en drugs. Deze interventie zouden we willen ontwikkelen, toepassen en onderzoeken. Later kunnen evt. ook andere interventies ontwikkeld worden die gericht zijn op andere groepen.

Beoogde interventie

Zoals gezegd kijken we eerst naar bestaande goed lopende interventies die aangepast kunnen worden met specifieke elementen voor mensen met een verslaving. Het pilotproject 'Juridische dienstverlening' in een beschermde woonvorm van Bouman GGZ, zoals beschreven in hoofdstuk 6, lijkt goed aan te sluiten bij de doelgroep mensen met een verslaving en schulden in de intramurale zorg. Met name de laagdrempeligheid en specifieke expertise op locatie zijn hierin erg belangrijk. Deze elementen kwamen ook duidelijk naar voren uit de resultaten van dit onderzoek.

Wij stellen voor dat de beoogde interventie aansluit bij deze bestaande pilot, met toevoeging van aanvullende elementen die naar voren kwamen uit de resultaten van het huidige onderzoek: het toevoegen van een screeningsinstrument zoals de Mesis op motivatie en vaardigheden op het gebied van schulden binnen de verslavingszorg, en het inzetten van in de verslavingszorg reeds gebruikte instrumenten. Dit zou structureel en systematisch in kaart moeten worden gebracht zodat er meer en expliciet aandacht wordt gegeven aan de gedragskant van schuldenproblematiek. Aan de hand van deze screening op motivatie en vaardigheden kan een interventie op maat zoals de pilot "Juridische dienstverlening", dus op locatie en laagdrempelig, binnen de verslavingszorg worden gestart die is toegespitst op schuldenproblematiek. Dit is van belang voor de verslavingsbehandeling, omdat in dit onderzoek naar voren kwam dat de effecten van onaangepakte schuldenproblemen zeer nadelig werken op de verslavingsbehandeling. Methodieken die al gebruikt worden in de verslavingszorg (bijv. motiverende gespreksvoering, werken met het bekrachtigen van goed gedrag), kunnen binnen het project worden ingezet om de motivatie om aan schulden te werken te vergroten.

De aangevulde interventie “Juridische dienstverlening”, op locatie in te zetten wanneer een cliënt intramuraal wordt opgenomen in de verslavingszorg (bijvoorbeeld een beschermd wonen voorziening), ziet er stapsgewijs dan als volgt uit:

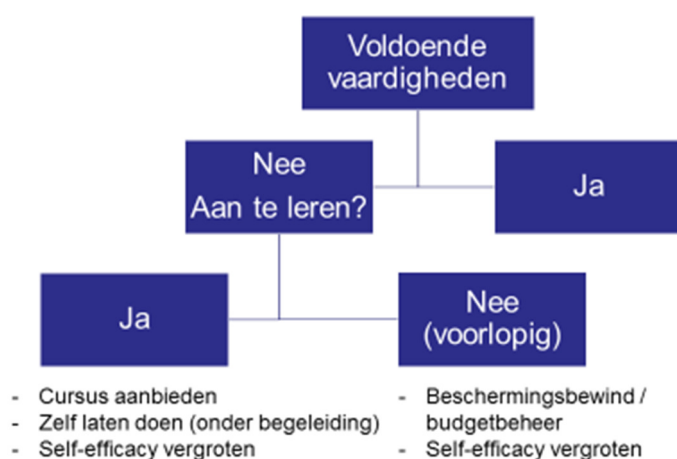
- Stap 0: aanwezigheid problematische schulden?
- Stap 1: direct beginnen met schulden stabiliseren → schuldenstress verminderen;
- Stap 2: inventariseren d.m.v. een screenings instrument (Mesis) om inzicht te krijgen in belemmeringen in de persoon om schulden op te lossen (motivatie en vaardigheden);
- Stap 3: interventie op maat aanbieden om belemmeringen te verminderen, middels een beslisboom (zie figuur 1 en 2). Interventies op maat zijn bijvoorbeeld motiverende gespreksvoering, contingentie management en *self-efficacy* vergroten.

Figuur 1: Beslisboom motivatie

Bij een ‘ja’ op voldoende motivatie is op dat gebied geen actie vereist, en is de volgende stap te kijken of de cliënt voldoende vaardigheden heeft.

Figuur 2: Beslisboom vaardigheden

Bij een ‘ja’ op voldoende vaardigheden is op dat gebied geen actie vereist. In dat geval kan de cliënt (bijna) zelfstandig aan zijn of haar schuldenproblematiek werken en is slechts monitoring en lichte begeleiding nodig.

Beoogd vervolg

In de expertmeeting is het pilotproject 'Juridische dienstverlening' in een beschermde woonvorm van Bouman GGZ besproken, waarbij het als passend bij de doelgroep werd aangemerkt, maar waarbij ook werd aangegeven dat meer inzicht nodig is in onder meer hoe deze werkwijze aansluit bij de Kredietbank Rotterdam. In bovenstaande stellen wij voor de interventie aan te vullen met de beschreven elementen. In een vervolgproject zouden wij onderzoek willen doen naar de effectiviteit van deze aangevulde interventie. Door middel van onderzoek kunnen de werkzame elementen en effecten van de reeds bestaande pilot structureel in kaart worden gebracht, alsmede de beoogde toevoegingen binnen deze interventie zoals hierboven beschreven.

9 Samenvattende conclusies

In dit hoofdstuk worden per doel kort de uitkomsten van dit onderzoek samengevat.

Doel 1: *Het in kaart brengen van de kenmerken en problematiek van twee subgroepen van mensen met schulden en een verslaving om zo aan de diversiteit van verslavingen tegemoet te komen: a) mensen met middelenproblematiek (alcohol/drugs); b) mensen met gokverslaving.*

De geïnterviewde mensen met schulden en met middelenproblematiek of met schulden en een gokverslaving betrof een diverse groep wat betreft kenmerken (hoogste schulden, opleidingsniveau, jongeren en volwassenen). De resultaten uit de interviews lieten zien dat de relatie tussen verslaving en schulden wederkerig is: beide problemen hebben invloed op elkaar. Wat betreft de zorgbehoeften zagen we grote verschillen tussen de geïnterviewden: een deel wilde zijn of haar financiën zo snel mogelijk weer zelfstandig oppakken (dit betrof met name jongeren), terwijl een ander deel er geen vertrouwen meer in had dit zelf nog te kunnen oppakken en hier altijd begeleiding bij wensten (dit betrof met name volwassenen).

Doel 2: *Het in kaart brengen van vernieuwende interventies en oplossingsrichtingen voor schuldenproblematiek bij mensen met een verslaving, met aandacht voor (kosten)effectiviteit, uitvoerbaarheid, ethiek en het langetermijneffect (voorkomen van terugval in schulden) van de interventies.*

Door middel van de interviews met experts en literatuuronderzoek kregen we zicht op wat essentiële elementen zijn waaraan een passende interventie voor mensen met schulden en een verslaving aan zou moeten voldoen. Deze elementen kunnen worden samengevat als:

- een goede aansluiting bij mensen met schulden en een verslaving (bijv. laagdrempeligheid, expertise van schulden en verslaving);
- eigen kracht versterken (cliënten zelf onder begeleiding zaken laten regelen, cursussen volgen); en
- inzet van sociaal netwerk of vrijwilligers (bijv. een budgetmaatje ter ondersteuning van een schuldhulpverleningstraject).

In hoofdstuk 6 beschreven we enkele veelbelovende interventies voor mensen met schulden en een verslaving uitgebreid. Deze interventies sluiten allemaal aan bij (een van de) de bovengenoemde 3 essentiële elementen of bij het 'ontzorgen' van mensen met schulden en een verslaving. Het gaat hierbij om pilots binnen de verslavingszorg of forensische zorg, een pilot voor zwerfjongeren met problematische schulden, een project om de kennis over schuldenproblematiek bij zorgprofessionals te vergroten, verschillende cursussen rondom financiën en interventies waarin het sociaal netwerk of vrijwilligers worden betrokken. Voor bijna alle projecten gold dat er weinig of geen onderzoek naar gedaan was, zodat geen uitspraken gedaan kunnen worden over (kosten)effectiviteit of het langetermijneffect van deze interventies. Om dit vast te kunnen stellen is aanvullend onderzoek nodig.

Doel 3: Uitwerken in concrete plannen van mogelijke interventies voor mensen met schulden en verslavingsproblematiek.

In hoofdstuk 8 hebben we een aanzet gedaan voor een mogelijk vervolg van dit project. Aangezien veel bestaande pilots niet worden geëvalueerd, zou het een mooie start zijn om een pilotproject dat zeer goed lijkt aan te sluiten bij mensen met een verslaving te onderzoeken om zo de werkzame elementen en effecten structureel in kaart te brengen, bijvoorbeeld de pilot 'Juridische dienstverlening in een beschermde woonvorm van Bouman GGZ'. Binnen een dergelijk onderzoek zouden ook aanvullende elementen aan de pilot kunnen worden toegevoegd die aansluiten bij de resultaten van dit huidige project om ook deze elementen te kunnen onderzoeken op effectiviteit.

Referenties

- Aarts, L., Douma, K., Frierson, R., Schrijvershof, C., & Schut, M. (2011). *Kosten en baten van schuldhulpverlening*. Den Haag. Retrieved from http://www.gemeenteloket.minszw.nl/binaries/content/assets/Schuldhulpverlening/2012-06/Kosten-en-baten_2011.pdf
- Bandura, A. (1978). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 1(4), 139–161. doi:10.1016/0146-6402(78)90002-4
- Jungmann, N., & Anderson, M. (2014). De illusie van een schone lei. In *Verhagen, S. Linders, L. Ham, M. (Eds.) Verlossing van schuld en boete. Onorthodoxe oplossingen voor onbetaalde rekeningen* (pp. 81–91). Amsterdam: Van Gennip.
- Jungmann, N., Lems, E., Vogelpoel, F., Van Beek, G., & Wesdorp, P. (2014). *Onoplosbare schuldsituaties*. Utrecht.
- Jungmann, N., Menger, A., Anderson, M., & Stam, D. (2014). *Gevangen in schuld*. Utrecht.
- Jungmann, N., & Van Geuns, R. (2014). De psychologie van de schuld. Hoe screening de schuldhulpverlening kan helpen. In *Verhagen, S. Linders, L. Ham, M. (Eds.) Verlossing van schuld en boete. Onorthodoxe oplossingen voor onbetaalde rekeningen* (pp. 93–107). Amsterdam: Van Gennep.
- Madern, T., Weijers, M., Van der Werf, M., & Van Gaalen, C. (2015). *Geld en gedrag. De theoretische basis*. Utrecht.
- Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., ... Caspi, A. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 108(7), 2693–2698. doi:10.1073/pnas.1010076108
- Moors, F., & Libregts, I. (2015). *Schuldvorming en schuldpreventie. Achtergronden van schuldvorming en mogelijkheden van preventie*. Rotterdam.
- NVVK. (2015). Jaarverslag 2014. Retrieved from <http://www.nvkk.eu/jaarverslag2014>
- Shah, A. K., Mullainathan, S., & Shafir, E. (2012). Some consequences of having too little. *Science (New York, N.Y.)*, 338(6107), 682–5. doi:10.1126/science.1222426
- Shaw, B. a, Agahi, N., & Krause, N. (2011). Are changes in financial strain associated with changes in alcohol use and smoking among older adults?. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 72(6), 917–925. Retrieved from <http://ovidsp.ovid.com/ovidweb.cgi?T=JS&PAGE=reference&D=medl&NEWS=N&AN=22051205>
- Siahpush, M., & Carlin, J. B. (2006). Financial stress, smoking cessation and relapse: Results from a prospective study of an Australian national sample. *Addiction*, 101(1), 121–127. doi:10.1111/j.1360-0443.2005.01292.x
- Van Dam, R., & Van der Wolk, J. (2015). *Hoe leer je dak- en thuislozen omgaan met geld? Uitkomsten van een pilot over aandacht voor financiële educatie in de dagelijkse begeleiding van dak- en thuislozen bij HVO-Querido*. Amsterdam.
- Van der Poel, A., Masic, S., Barendregt, C., & Van der Mheen, D. (2003). *De schuldenlast van druggebruikers in Rotterdam*. Rotterdam.
- Van Straaten, B., Schrijvers, C. T. M., Van der Laan, J., Boersma, S. N., Rodenburg, G., Wolf, J. R. L. M., & Van der Mheen, D. (2014). Intellectual Disability among Dutch Homeless People: Prevalence and Related Psychosocial Problems. *PLoS ONE*, 9(1), e86112. doi:10.1371/journal.pone.0086112

- Volkskrant. (2014). Verslaafden blijven met schulden zitten. 2014. Retrieved from <http://www.volkskrant.nl/binnenland/verslaafden-blijven-met-schulden-zitten~a3801293/>
- Westhof, F., & De Ruig, L. (2015). *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer.
- Witvliet, M., Madern, T., & Van der Werf, M. (2014). *Validatie Mesis©. Verslag van onderzoeken naar interne en concurrente validiteit van het methodisch screeningsinstrument schulddienstverlening, Mesis©*. Amsterdam.
- Zuithof, M., & Mateman, H. (2015). *Wat werkt bij schuldhulpverlening*. Utrecht.

Bijlage 1 Geïnterviewde experts

De volgende experts zijn geïnterviewd:

1. Marc Anderson, onderzoeker bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van het Lectoraat Schulden en Incasso van de Hogeschool Utrecht;
2. Pauline van der Vlis, senior schulddienstverlener bij de Kredietbank Rotterdam (KBR);
3. Tamara Madern, onderzoeker bij het Lectoraat Armoede & Participatie van de Hogeschool Amsterdam en zelfstandig adviseur;
4. Frank Schutte, adviseur / projectmanager, betrokken geweest bij een pilot gericht op dak- en thuisloze jongeren met schulden;
5. Nathalie Rissema, WMO-casusregisseur en projectleider 'Juridische dienstverlening' bij Antes (Bouman GGZ);
6. Frank van der Schee, straatadvocaat bij het Basisberaad;
7. Wolter van der Veen, bestuurslid en gespreksleider bij Anonieme Gokkers Omgeving Gokkers (AGOG Nederland)
8. Roos Elderson, woonbegeleider dubbele diagnose-afdeling bij Antes (Delta);
9. Alexander Borst, consultant en coördinator Budgetmaatjes010;
10. Mohamed Oussak, projectleider Materieel Juridische Dienstverlening bij Palier.

Bijlage 2 Overige interventies

In onderstaande tabel worden overige interventies (naast de uitgebreid beschreven interventies in paragraaf 6.1) met potentie voor de doelgroep mensen met schulden en een verslaving kort toegelicht.

Naam interventie	Samenvatting
Goede Gieren Fonds	Een initiatief dat schulden opkoopt en prestatiecontracten afsluit met partijen die er belang bij hebben dat de problemen niet escaleren. Meer info: http://eropaf.org/aanbevolen/pieter_hilhorst_over_het_goede_gierenfonds.aspx
Fix up your life	Professionals vanuit het ROC verwijzen jongeren door en via presentaties tijdens lessen kunnen jongeren zichzelf aanmelden. De jongeren krijgen vervolgens een training van vier avonden bij jongerenwerk Rnewt. De jongerenwerkers ondersteunen hen met intensieve individuele begeleiding. Na dit traject stromen de jongeren die dat nodig hebben in bij schuldhulpverlening van de gemeente Tilburg, waar drie medewerkers hen een traject op maat kunnen bieden. Meer info: http://businesscases.effectieveschuldhulp.nl/?page_id=18
Schulddienstverlening in de wijk	Rotterdam heeft ruim een jaar ervaring met een combinatie van schuldadvies in de wijk en centraal georganiseerde schuldbemiddeling en budgetbeheer. Rotterdammers kunnen bij één van de veertien VraagWijzers terecht voor vragen over welzijn, waaronder ook vragen over schulden en financiën. Deze VraagWijzers fungeren als eerstelijns loket. Daarnaast werkt Rotterdam met 42 wijkteams. Zij nemen op basis van signalen contact op met klanten voor een keukentafelgesprek. In de kantoren van de VraagWijzers zijn medewerkers van de Kredietbank Rotterdam (KBR) aanwezig. Op deze manier kunnen ze de consultants van de VraagWijzers en/of leden van het wijkteam ondersteunen en klanten gericht adviseren. Als het nodig is, kunnen zij hen direct doorleiden naar de Krediet Bank Rotterdam voor tweedelijns hulpverlening. Meer info: http://www.effectieveschuldhulp.nl/nieuwsbrief/maart-2015/rotterdam-goede-ervaringen-met-schulddienstverlening-de-wijk
SchuldHulpMaatjes	SchuldHulpMaatjes worden in verschillende fases ingezet, afhankelijk van het beleid van de gemeente: preventie, zorgfase en nazorgfase. Preventie vindt vaak plaats via voedselbanken en inloophuizen van kerken. Mensen met financiële problemen kunnen zich ook melden via www.uitdeschulden.nu en worden dan gekoppeld aan een maatje. Is iemand eenmaal aangemeld voor schuldhulpverlening, dan kan de vrijwilliger helpen bij het verzamelen en ordenen van alle benodigde informatie. Ook het stimuleren van gedragsverandering en aanmoedigen is belangrijk. Meer info: http://www.effectieveschuldhulp.nl/nieuwsbrief/februari-2012/schuldhulpverlening-werkt-beter-als-er-iemand-naast-je-staat
Eropaf! Ondersteuning	Eropaf! Ondersteuning biedt een vorm van budgetbegeleiding, waarbij cliënten zo veel mogelijk zelf aan het roer blijven staan of dit roer zo snel mogelijk weer in handen krijgen. De betrokkenheid is zo kort mogelijk, maar zo lang als nodig. Ze streven naar financiële zelfredzaamheid van mensen, zo mogelijk met ondersteuning van mensen uit hun netwerk of vrijwilligers. Verantwoord en duurzaam financieel zelfbeheer is hierbij het doel. Meer info: http://www.eropafondersteuning.nl/

Eropaf! Bescherminingsbewind	Eropaf! Bescherminingsbewind accepteert iedereen over wie door de rechter beschermingsbewind wordt uitgesproken, op voorwaarde dat er tussen ondersteuner en ondersteunde een 'klik' is. Zij onderscheiden zich van veel andere bewindvoerders door onder bewind gestelden te stimuleren om zo snel mogelijk weer zelf de volledige verantwoordelijkheid te nemen. Meer info: http://www.eropafondersteuning.nl/wat-we-doen/nieuws/cli-nt-eerder-zelf-aan-het-roer-met-eropaf-bescherminingsbewind-33
---------------------------------	--

Bijlage 3 Deelnemers expertmeeting

**Expertmeeting 'Anders uit de schulden: wat werkt voor mensen met een verslaving?'
di. 16 februari 2016, 10.00-12.00 uur, IVO – Rotterdam**

Experts:

Floris Noordhoff – Research Manager Stichting De Verre Bergen

Willy Wolters - staf Jongerenloket, Gemeente Rotterdam

Michel Noordermeer - Senior beleidsmedewerker schulddienstverlening en armoedebestrijding, Gemeente Rotterdam

Patrick Lucas - Ervaringsdeskundige

Carola Schouten - Tweede Kamerlid Christen Unie

Leontine van der Lek - Medewerker schuldhulpverlening Buurt m/v Antes

Greta de Ruiters – penningmeester, Stichting Volksbond Rotterdam

Onderzoekers:

Dike van de Mheen – directeur, IVO

Gerda Rodenburg – projectleider, IVO

Barbara van Straaten – onderzoeker, IVO